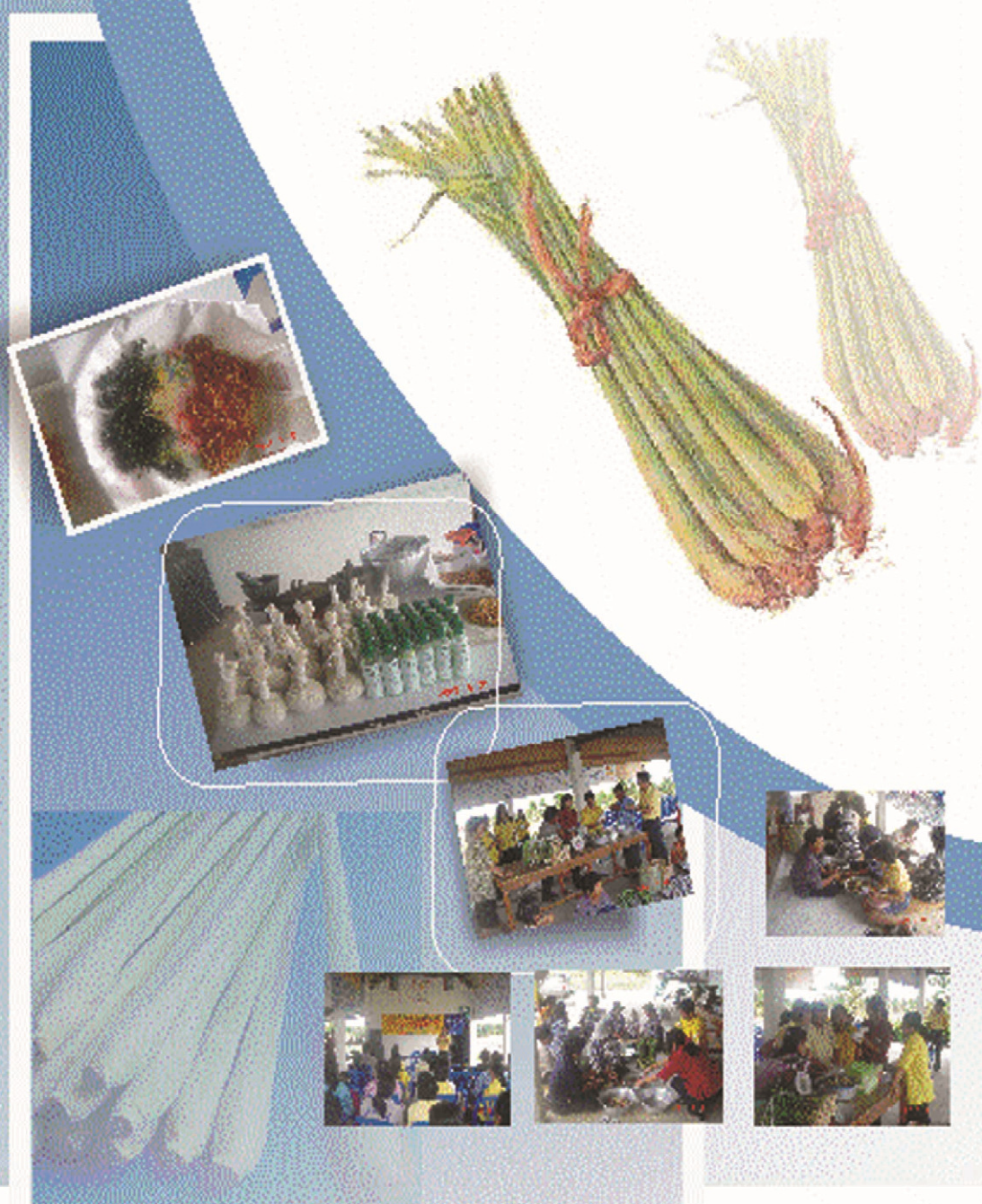

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องตะไคร้ ของประชาชนตำบลคลองเขื่อน

กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น
มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ฉะเชิงเทรา

๒๕๕๐

รายงานการวิจัย

การวิจัยกระบวนการถ่ายทอดความรู้และการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น
กิ่งอำเภอดงऐอน จ.ฉะเชิงเทรา (สมุณไพรตเไดร)

...โดย...

นางฉินดา	เนื่องจำนงด
ดร.เทพนดร	กาดง
น.ส.อารีฉา	บุญทวี
นางชูชาติ	นาโพตอง
นางกัฉจา	สิงห์ศ
นางอรารรรณ	แสงอรุณ
น.ส.นวลลฉฉ	อนุสิทธิ

ศุณย์ดิลปะ: วัฒนธรรมและท้องถิ่น
มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนดรินทร ฉะเชิงเทรา

๒๕๕๐

บทคัดย่อ

รายงานการวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องตะไคร้ ของประชาชน
ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จ.ฉะเชิงเทรา

นักวิจัย : อาจารย์อารียา บุญทวี อาจารย์จินดา เนื่องจำนงค์

นักวิจัยร่วม : ดร.เทพนคร ทาคง อาจารย์กิจจา สิงห์ยศ

นางอรรณพ แสงอรุณ น.ส.นวลลออ อนุสิทธิ์

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๑. เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางการพัฒนาการแปรรูปตะไคร้
๒. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องตะไคร้ กลุ่มตัวอย่างในการวิจัย
คือ ประชากรหมู่ ๒ , ๓ และหมู่ ๔ ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา
โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและกระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้ โดยใช้เทคนิคการมีส่วนร่วม
ในชุมชน

ผลการวิจัยปรากฏดังนี้

๑. ประชาชนในตำบลคลองเขื่อนมีปัญหาในการพัฒนาแปรรูปตะไคร้ให้เป็นผลิตภัณฑ์
ได้มาตรฐาน ส่วนแนวทางการพัฒนาตะไคร้ประชาชนเห็นว่าการพัฒนาตะไคร้ควรทำเป็น
เครื่องดื่มสมุนไพร เนื่องจากสามารถลดต้นทุนรวมทั้งสามารถใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์
๒. กระบวนการเรียนรู้ของประชาชนแต่เดิมส่วนใหญ่เป็นกระบวนการเรียนรู้แบบซ่อนเร้น
(tacit knowledge) กล่าวคือ เป็นการถ่ายทอดความรู้ในครอบครัวและเครือญาติ แต่ในปัจจุบันมี
กระบวนการการเรียนรู้แบบชัดแจ้ง (explicit knowledge) เพิ่มขึ้นกล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้
โดยผ่านการอบรมระยะสั้น จากสถาบันการศึกษาและองค์การบริหารส่วนตำบล
๓. การจัดการความรู้ของประชาชนนำไปสู่การพึ่งพาตนเองแบบยั่งยืน โดยการแปรรูป
ตะไคร้ให้เป็นอาหารว่าง เครื่องดื่มและลูกประคบ

บทคัดย่อ

Learning Process and Knowledge Management on Lemongrass of the People in Tambon Khlong Khuan, King Amphoe Khlong Khuan, Chachoengsao Province

Researchers: Ajarn Areeya Boonthawee and Ajarn Jinda Nuangjumnong

Co-researchers: Dr.Thepnakhorn Thakhong Ajarn Kitcha Singyot

Ms.Orawan Saeng-aroon Ms.Nuanla-or Anusit

Abstract

The purposes of this study were to 1) analyze the guidelines for lemongrass processing development and identify any problems associated with implementing the guidelines and 2) analyze the learning processes and managerial processes associated with lemongrass production and development. The sample group was comprised of the people who live at Moo 2, 3 and 4 in Tambon Khlong Khuan, King Amphoe Khlong Khuan. The data were collected from documents, knowledge exchange process and by employing community participation techniques.

The results revealed that:

1. There is a problem processing lemongrass. The quality of the processing does not meet the required standards. The participants also expressed their opinion that there should be more lemongrass juice processing done locally. Because it can reduce their costs and more local resources can be used.
2. Up to the present time the knowledge of the people has been transmitted from generation to generation ; however, the researchers feel the people can improve their knowledge base by taking short courses on lemongrass processing conducted by the educational institutions and the Tambon Administration Organization
3. Giving the people more knowledge and the specific skills related to lemongrass processing can help the people to become more self – reliant and give them the opportunity create a more sustainable lifestyle for themselves by processing lemongrass to be snacks, drinks and hot compress.

คำนำ

การจัดการความรู้ เป็นศาสตร์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ และสร้างท้องถิ่นให้เกิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองได้ ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร และนิยมปลูกตะไคร้ เป็นพืชเศรษฐกิจ และเป็นสมุนไพรในครัวเรือน ดังนั้นศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น เล็งเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ เรื่องตะไคร้ของประชาชน ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นการวิจัยแบบบูรณาการ และเป็น การเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ ที่ทำให้ชุมชน สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดความเข้มแข็งได้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ นายประสิทธิ์ สมบูรณ์ นายกองค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน นายสุชาติ เสน่หา กำนันตำบลคลองเขื่อน นายจำลอง พรเจริญ ผู้นำเกษตรกร หมู่ที่ ๒ บ้านลาดปลาเค้า กลุ่มเกษตรกรและกลุ่มสตรี ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่ให้ข้อมูลและมีส่วนร่วมทำให้งานวิจัยดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

ตุลาคม ๒๕๕๐

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	ก
สารบัญ	ง
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์	๒
ขอบเขตการศึกษา	๒
นิยามศัพท์เฉพาะ	๓
โจทยวิจัย	๓
บทที่ ๒ แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	๔
กระบวนการเรียนรู้ และจัดการความรู้ของชุมชน	๔
นวัตกรรมการเรียนรู้	๑๒
กระบวนการเรียน วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้	๑๕
ภูมิปัญญาท้องถิ่น	๒๑
เทคนิคการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน	๒๘
สภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน	๓๒
บทที่ ๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๓๕
กรอบแนวคิดในการวิจัย	๓๕
ขั้นตอนและวิธีการศึกษาวิจัย	๓๕
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๓๖
การเก็บรวบรวมข้อมูล	๓๖
บทที่ ๔ การวิเคราะห์ข้อมูล	๓๗
ความรู้เกี่ยวกับตะไคร้	๓๘
กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับตะไคร้	๔๒
การมีส่วนร่วมในชุมชน	๔๕
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ	๕๓
องค์ความรู้การพึ่งตนเองของชุมชน	๖๐
บรรณานุกรม	๖๑
ภาคผนวก	๖๒

บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐ – ๒๕๕๔) มีแนวทางการพัฒนาบนพื้นฐานของการให้ คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาโดยยึดหลักปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง และได้กำหนดวิสัยทัศน์ว่า “มุ่งพัฒนาสู่สังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพเมื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทยที่ยั่งยืน” เพื่อเชื่อมโยงวิสัยทัศน์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ กับวิสัยทัศน์ ด้านการวิจัยที่ภาคภูมิต่าง ๆ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาการวิจัยไปสู่ทิศทางต่าง ๆ ในห้วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๐ – ๒๕๕๒ ตามที่ได้มีความเห็นพ้องต้องกันและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน รวมทั้งพิจารณาถึงศักยภาพและความพร้อมของภูมิภาคที่จะเป็นเจ้าภาพหลัก การอบรมการวิจัยที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาจึงได้กำหนดวิสัยที่เชื่อมโยงกับ การพัฒนาจึงได้กำหนดวิสัยทัศน์ ด้านการวิจัยของชาติที่จะมุ่งหมายให้เป็นระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๐ – ๒๕๕๒ ดังนี้

“สร้างองค์ความรู้จากงานวิจัยที่มีคุณภาพ ให้เป็นรากฐานเพื่อการพัฒนาที่สมดุล และยั่งยืน” พันธกิจด้านวิจัยของชาติ (Mission) ในห้วงระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๕๐ – ๒๕๕๔ ได้มีการกำหนดพันธกิจของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๐ คือ “สร้างสังคมคุณภาพ สร้างฐานเศรษฐกิจที่มั่นคงและยั่งยืน สร้างมูลค่าผลผลิตต่ำ จาการากฐานความรู้เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจโลกและภูมิภาค” ในแต่ละ ภูมิภาคก็ได้มีการกำหนดพันธกิจของภูมิภาคเพื่อแสดงบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ด้านวิจัยในระดับภูมิภาค ซึ่งนำมาสู่พันธกิจด้านวิจัยของชาติที่ต้องดำเนินการเพื่อให้บรรลุวิสัยทัศน์ด้านวิจัยของชาติในอนาคตให้สอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาประเทศที่กำหนดไว้ คือ “การพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถ ในการวิจัยและสร้างฐานความรู้ที่มีคุณค่าโดยใช้ทรัพยากรและเครือข่ายอย่างมีประสิทธิภาพ (เกร็ดความรู้ด้านการวิจัย ๓ : ๒๕๔๕) ซึ่งจะเห็นได้ว่าผลของการปฏิรูปราชการทำให้หน่วยงานทุกภาคส่วนเกิดการตื่นตัวในการพัฒนาการเรียนรู้ในองค์กรมากขึ้น และเริ่มเห็นความสำคัญ ของการจัดการความรู้ (Knowledge Management KM) เป็นเครื่องมือเพื่อใช้ในการบรรลุเป้าหมายของงาน เป้าหมายของคนและเป้าหมายของการพัฒนาองค์กรไปเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้โดยเน้นความรู้ในคน (Tacit Knowledge) เป็นอันดับต้น และเน้นความรู้ในกระดาษ (Explicit Knowledge) เป็นอันดับรอง หลักการ

พื้นฐานของการจัดการความรู้ในองค์กรมุ่งเน้นการร่วมกันพัฒนาวิธีการทำในรูปแบบใหม่ ๆ ด้วยการทดลองและเรียนรู้ ร่วมกัน โดยการนำเอาความรู้จากภายนอกอย่างเหมาะสม และระดมความรู้จากภายในอย่างเป็นระบบเพื่อให้ได้วิธีการทำงานใหม่ที่มีประสิทธิภาพซึ่งการที่ผู้คนในวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ ให้เกิดเป็นองค์ความรู้ได้จะต้องอาศัยภูมิปัญญา เพราะภูมิปัญญาเป็นเรื่องของระบบความรู้ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรมหรือทักษะในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันทั้งในระดับปัจเจกกับปัจเจก ระดับกลุ่มกับกลุ่ม ระหว่างคนกับธรรมชาติ และระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติให้อยู่ในสภาวะ สมดุลเป็นปกติอยู่เสมอ และคนที่จะมีภูมิปัญญาที่เหมาะสมได้ก็ต้องผ่านกระบวนการเรียนรู้จากคนอื่น สัตว์อื่น และสิ่งอื่น ๆ รอบตัวเรา (สายันต์ ไพรปราชญ์จิตร และคณะ ๒๕๔๕ : ๒ – ๑)

ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ทำนา และทำสวน เป็นอาชีพหลัก ซึ่งในไร่นานอกจากข้าวและพืชพันธุ์ ที่เพาะปลูกแล้วยังมีการปลูกตะไคร้เป็นอาชีพเสริมสร้างมูลค่าเพิ่มในชุมชน ซึ่งนับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ ตะไคร้มีราคา ๓ บาท แต่ในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ตะไคร้มีราคา ๑๐ บาท และราคาได้ตกต่ำมาถึง ๒ – ๓ บาท ในปีเดียวกันนี้ ซึ่งจะเห็นว่า แนวโน้มการปลูกตะไคร้ในตำบลคลองเขื่อนมีแนวโน้มการปลูกมากขึ้น แต่ราคาในท้องตลาดนับวันจะมีราคาไม่แน่นอน จะสูงขึ้นในบางช่วงที่เกิดภาวะน้ำท่วมจากภูมิภาคอื่น ทำให้ตะไคร้ขาดตลาด เนื่องจากต้องนำไปใช้ปรุงแต่งรสอาหาร แต่พอสภาพภูมิอากาศปกติ ราคาก็ตกต่ำลง ซึ่งการพัฒนาอย่างยั่งยืน จำเป็นที่ต้องให้ความรู้และจัดการความรู้ของท้องถิ่นให้เกิดการบูรณาการ ซึ่งชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความสำคัญต่อความเข้มแข็งของรากฐานของสังคมเป็นอย่างยิ่ง มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ โดยศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่นได้ตระหนักและเห็นความสำคัญที่จะศึกษากระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ เรื่องตะไคร้ของประชาชน ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางพัฒนาการแปรรูปตะไคร้
๒. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้เรื่องตะไคร้

ขอบเขตการศึกษา

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา

๑.๑. ศึกษากระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

๑.๒. ศึกษาพัฒนาด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพร

๒. ขอบเขตด้านระยะเวลา

๒.๑. มีนาคม ๒๕๕๐ – สิงหาคม ๒๕๕๐

๓. ขอบเขตด้านพื้นที่

๓.๑. ประชาชนในตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จ.ฉะเชิงเทรา

นิยามศัพท์

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเรียนรู้ด้วยอาศัยเทคนิคและเครื่องมือที่เหมาะสม โดยพิจารณาจากความต้องการของชุมชน ความสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีในชุมชน สอดคล้องกับชีวิตประจำวันวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และที่สำคัญต้องอยู่ในขีดความสามารถที่ชาวบ้านเรียนรู้ได้ทำได้

ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ ของชาวบ้านในท้องถิ่นซึ่งได้รับการศึกษาอบรม และถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ตรงของตนเอง

โจทย์วิจัย

๑. การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นสมุนไพรทำได้อย่างไร

๒. แนวทางในการพัฒนาสมุนไพรให้มีกระบวนการพัฒนาภูมิปัญญาอย่างไร

บทที่ ๒

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน

ชีวิตของชุมชนหมู่บ้านเป็นชีวิตที่มีมานานนับพันปีด้วยระบบการจัดการภายใน มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ จนกระทั่งมีรัฐชาติ อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความสัมพันธ์กับรัฐ จากหลักฐานที่ปรากฏเริ่มแรกในยุคของเพลโต ปรัชญาเมธีชาวกรีก (๔๒๗ – ๓๔๗ ปี ก่อนคริสตกาล)

พัฒนาการของชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับรัฐมาโดยตลอด แต่ในอดีตไม่มีความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมากนัก การศึกษาประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทยของภาคเหนือและภาคอีสาน พบว่าชุมชนมีวิถีที่ค่อนข้างอิสระ อยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ ในภาคอีสาน ชุมชนมีความเป็นอิสระจากศูนย์กลาง รัฐมีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างเบาบาง เป็นชุมชนหมู่บ้านที่ไม่มีอาณาจักร รัฐเจ้าฟ้า หรือนครรัฐเช่นในภาคเหนือ แต่กระนั้นในภาคเหนือก็มีมีรัฐขนาดใหญ่ที่มีศูนย์กลางแห่งเดียว (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา, ๒๕๓๖, น. ๓๕ – ๔๐, ๘๗)

ในยุคหลังอาณานิคมเป็นต้นมา รัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนมากขึ้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาให้ความสำคัญกับการทำงานกับชุมชนท้องถิ่น อาจจะได้ผลพวงจากการรุกรานของชาติตะวันตก การกำหนดเขตแดน หรือความต้องการที่จะปกครองและควบคุมราษฎรหรือทรัพยากรของชุมชนก็ตาม แนวพิจารณาถึงความหมายของชุมชนก็คือ ชุมชนเป็นระบบย่อยระบบแรกที่มีศักยภาพในการจัดให้มีสิ่งต่างเพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งด้านกายภาพจิตใจและสังคม ซึ่งระบบครอบครัว กลุ่มเครือญาติก็เล็กลงไป ไม่มีสถาบันทางสังคมที่สมบูรณ์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ส่วนระบบที่ใหญ่กว่านี้ เช่น กลไกของรัฐก็ใหญ่โตและซับซ้อนเกินไป จนเข้าไม่ถึงอารมณ์ความรู้สึกของคน จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งทางกายและทางใจได้ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, ๒๕๔๖, น. ๔๓)

ชุมชนมิใช่เป็นเพียงกลไกหรือหน่วยทางสังคมที่มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงของตัวชุมชนเองและสังคมเท่านั้น แต่ชุมชนเป็นองค์กรที่มีชีวิต มีพลวัตรและมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และมีศักยภาพในการจัดการตนเอง การศึกษาที่เกี่ยวข้องกับชุมชน จึงเป็น

แนวทางการศึกษาชุมชนในฐานะกลไก ในเชิงโครงสร้างและระบบย่อยของสังคมใหญ่ มาเป็นการให้น้ำหนักและความสำคัญที่กระบวนการและเข้าใจความสัมพันธ์ของชุมชนมากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้เห็นพัฒนาการของสมาชิกชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพชีวิตและสรรพสิ่ง

ภาพอนาคตของชุมชนในสังคมไทย ได้นำเสนอผ่านวาทกรรม “ชุมชนเข้มแข็ง” และ “ชุมชนยั่งยืน” มาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒๐ ปี ต่อมาด้วยอิทธิพลของยุทธศาสตร์การสร้างสุขภาวะแบบองค์รวม ที่ประกอบด้วย กาย ใจ สังคม ปัญญา “ชุมชนเป็นสุข” จึงเป็นอีกหนึ่งเป้าหมายของการพัฒนา

ไม่ว่าจะเป็นการทำงานกับชุมชนในแนวใด กระบวนการเรียนรู้ ถือว่าเป็นกระบวนการสำคัญในการเสริมสร้างพลังความเข้มแข็งและความสุขของชุมชน ซึ่งผลการศึกษาบ่งชี้ว่าทุกชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา เป็นการเรียนรู้ที่มีประเด็นเรื่อง โดยไม่แยกการเรียนรู้ออกจากสถานะแวดล้อมหรือบริบท

๒.๑.๑ เจอนใจปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน

เจอนใจ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน มีทั้งส่วนที่เป็นบริบทภายในชุมชนทั้งด้านธรรมชาติ การตั้งถิ่นฐาน ด้านสังคมวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ ด้านประสบการณ์แนวคิดและฐานคิดของคนในชุมชน และส่วนที่เป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์กับภายนอก ซึ่งมีแบบแผนพฤติกรรม การคล้อยตาม การยอมรับ การเลียนแบบ การแลกเปลี่ยน และการต่อต้านขัดขืน ต่อนโยบายการพัฒนา กระบวนการส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงของหน่วยงานภายนอก อิทธิพลสื่อการตลาด และการบริโภค

เจอนใจ ปัจจัยที่สำคัญ คือ ความหลากหลายของทรัพยากรและทุนในชุมชนที่เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการจัดการความสัมพันธ์ในแนวราบโดยเฉพาะจากหน่วยงานภายนอก

๑. สิบเก้าโครงการ หลากหลายบริบท

ชุมชนต่าง ๆ ใน ๑๙ โครงการ แม้เกือบทั้งหมดจะมีลักษณะเป็นชุมชนพื้นที่ แต่ก็มีความหลากหลายเป็นอย่างยิ่ง

๑ ลักษณะชุมชน โครงการจำนวน ๑๘ โครงการ ดำเนินงานในชุมชนพื้นที่ ได้แก่ หมู่บ้าน และพื้นที่ภูมินิเวศ พื้นที่แนวชายแดน แต่อีก ๑ โครงการ (เกษตรยั่งยืน จ.นครพนม) ดำเนินงานกับกลุ่มเป้าหมายจำนวน ๕๕ ครอบครัว กระจายอยู่ใน ๕ อำเภอ ในจังหวัดเดียวกัน เป็นชุมชนเครือข่ายของผู้ทำเกษตรยั่งยืน

ชุมชนในภาคเหนือมีประวัติการตั้งถิ่นฐานยาวนานกว่าภาคอีสาน เนื่องจากชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่ในภาคอีสานจะอพยพแยกหมู่บ้านมาตั้งถิ่นฐานใหม่เพื่อหลีกเลี่ยงภัยต่าง ๆ ทั้งภัยธรรมชาติ และโรคระบาด ประกอบกับพื้นที่ไม่มีภูเขาสูงชันจึงสะดวกในการเคลื่อนย้าย

๕ **ถิ่นที่ตั้งและทรัพยากร** ชุมชนต่าง ๆ มีถิ่นที่ตั้งแตกต่างหลากหลายกันเป็นอย่างมาก ตัวอย่างเช่น

- **ชุมชนในที่สูง** ภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อน เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธารที่อุดมสมบูรณ์ สังคมพืชสังคมสัตว์มีความหลากหลาย เป็นป่าดิบเขา พื้นที่ถูกจัดเป็นอุทยานแห่งชาติ

- **ชุมชนในที่ดอน** ลักษณะพื้นที่เป็นบริเวณเชิงเขาและที่ราบ อยู่ในระบบนิเวศป่าเต็งรัง ป่าผสมผลัดใบ เป็นที่อยู่อาศัยของคนไทยพื้นราบ ๖ กลุ่มชาติพันธุ์

- **ชุมชนลุ่มน้ำ** เป็นป่าดิบชื้น สภาพพื้นที่เป็นที่ดอนสลับกับที่ราบ สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง การใช้ประโยชน์จากที่ดินบริเวณที่ดอน ชาวบ้านปลูกไม้ผล พืชไร่ บริเวณที่ราบปลูกข้าว

- **ชุมชนในที่ราบเชิงเขา หรือ เนินเตี้ย** เป็นระบบนิเวศแบบป่าเต็งรัง ป่าผสมผลัดใบ หรือในบางพื้นที่เป็นป่าสัก

- **ชุมชนในพื้นที่ราบ** มีทั้งอยู่ในพื้นที่ชุ่มน้ำ ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูก และที่ตั้งเป็นลอนลูกคลื่น ป่าหัวไร่ปลายนาเล็กน้อย

๖ **ชาติพันธุ์** นอกจากไทยอีสานและคนเมืองแล้ว ผู้เข้าร่วมในโครงการมี หลากหลายชาติพันธุ์ อาทิ ปกาเกอญอ ม้ง ไตยวน (คนเมือง) ไตจีน ไตใหญ่ ลีว ม้ง จีน เขมร กูย ลาวอีสาน ภูไท ย้อ ฯลฯ ซึ่งแต่ละชาติพันธุ์ต่างมีวัฒนธรรม ความเชื่อของตนเอง แต่จะหลงเหลือสืบทอดต่อมา มีระดับมากน้อยต่างกันไป

บริบทต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่อการเรียนรู้และการแก้ไขปัญหาของชุมชน ความรู้ ความเชื่อ พิธีกรรม และการปฏิบัติกับป่า ภูเขา ลำห้วย ลำน้ำ และผืนดิน สะท้อนถึงทุกข์ สุขและความมีชีวิตของชุมชน แต่การรับรู้ถึงแรงเกาะเกี่ยวกับบริบท เริ่มจางคลายลงไปกับกาลเวลา ด้วยการผลิต การบริโภคแบบใหม่และวิถีของคนรุ่นใหม่ ในกลุ่มโครงการด้านการเกษตร ยั่งยืน และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติจึงมีการจัดการความรู้และการขับเคลื่อนงานระดับต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องป่า ที่ดินทำกิน การใช้สารเคมีในการเกษตร และ ตลาดพืชผักอินทรีย์ การสร้างความรู้ใหม่เพื่อสืบสานวิถีการพึ่งตนเอง ในส่วนของกลุ่มโครงการด้านศิลปวัฒนธรรม และ

ภูมิปัญญา และกลุ่มโครงการด้านองค์กรชุมชน ส่วนใหญ่จะมีทุนทรัพยากรธรรมชาติที่เหลือน้อยกว่า กิจกรรมจึงแตกต่างกันออกไป บางส่วนขยายออกไปนอกภาคเกษตร เป็นวิสาหกิจชุมชนสวัสดิการชุมชน

๒.๑.๒. รู้ “ทุกข์” รู้ “ทุน” ของชุมชน

ผลการศึกษาครั้งนี้ ได้ไขความกระจ่างต่อข้อถกเถียงระหว่างแนวทางการทำงานกับชุมชน ที่ให้ความสำคัญกับเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ทุกข์ หรือ ปัญหา และการเรียนรู้เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพ ข้อค้นพบ คือ การเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข นั้น ประกอบด้วย การเรียนรู้ทั้งทุกข์และทุนของชุมชน การทำความเข้าใจชัดเจน การฟื้นฟูและสร้างความรู้ใหม่ที่เชื่อมโยงกับบริบทและยุคสมัยของชุมชน การประสานพลังทั้งภายในและภายนอก การทบทวนและประเมินตนเองอย่างต่อเนื่อง ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยน เรียนรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชน ในความสัมพันธ์และการเชื่อมประสานที่มีโครงสร้างยืดหยุ่น ไม่แข็งตัว

ข้อสรุปของชุมชนส่วนใหญ่ คือ รู้ทุกข์ จึงจะรู้สุข เริ่มจากเรียนรู้สถานะทุกข์และสาเหตุเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายนอกและภายในเป็นชุมชน รวมทั้งต้องเรียนรู้ ทุนของชุมชนด้วย อนึ่ง การกล่าวถึงทุกข์ของชุมชนเป็นความทุกข์ที่ไม่มีวันจบสิ้น แก้ปัญหาหนึ่งได้ แต่ก็เผชิญกับปัญหาใหม่ ๆ อีก การศึกษาปัญหา และ ความทุกข์ของชุมชนในโครงการฯ พบว่า มีทุกข์ หรือ มีปัญหาหลายด้านที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน ได้แก่

ด้านสังคมและวัฒนธรรม สูญเสียความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ผู้คนห่างเหินกันมากขึ้น มีการค้ามนุษย์ เอารัดเอาเปรียบแรงงาน การดิ้นรนหาเงินทองมาใช้จ่ายจนต้องย้ายถิ่นไปทำงานนอกชุมชน แม้ในชุมชนชาติพันธุ์ยังมีความสัมพันธ์ที่ดี แต่โอกาสการเรียนรู้ของผู้หญิงยังมีน้อย การช่วยเหลือกัน แบบเอามื้อเอว้น หรือ การลงแขก การเอาแรงกัน เหมือนเช่นในยุคก่อนก็ลดน้อยลง รวมทั้งความภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ ก็มีน้อยลงด้วย

ด้านทรัพยากรธรรมชาติ มีการจัดปรับระบบนิเวศธรรมชาติ จนเป็นระบบนิเวศประดิษฐ์ เช่น ระบบนิเวศเกษตร ระบบนิเวศอุตสาหกรรม (มานะ นาคำ และคณะ, ๒๕๔๘) สูญเสียความสัมพันธ์เชิงเกื้อกูลระหว่างคนกับธรรมชาติ ด้วยการรุกของเกษตรเคมี เกษตรเชิงเดี่ยว และการสัมปทานป่า ธรรมชาติแวดล้อมเสื่อมโทรมลงอย่างมาก

ด้านเศรษฐกิจ ต้นทุนการผลิตสูง หนี้สินมาก ต้องเร่งรีบทำงาน แม้บางครั้งอาจจะผลิตได้พอกินพอใช้ในครอบครัวในชีวิตประจำวัน แต่มีค่าใช้จ่ายสูงในเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน และค่ารักษาพยาบาล เป็นสังคมที่ต้องพึ่งเงินตราในการบริโภคเกือบทุกอย่าง

ด้านสุขภาพ มีความเจ็บป่วยด้วยโรคที่เกิดจากพฤติกรรมมากขึ้น ได้แก่ เบาหวาน ความดันโลหิตสูง โรคหัวใจ เช่นเดียวกับผู้คนในเขตเมือง รวมทั้งความเจ็บป่วยอ่อนแออันเกิดจากสารเคมีในการเกษตร และต้องพึ่งพาการรักษาจากการแพทย์แผนปัจจุบัน การพึ่งพาตนเองในการดูแลสุขภาพน้อยลงจนเกือบจะไม่มี

ด้านภูมิปัญญา ชุมชนมักถูกมองจากคนภายนอกว่าอยู่ในวัฏจักรของ “โง่ จน เจ็บ” จนกระทั่งหมดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของตน ประกอบกับการศึกษาในระบบทำให้บุตรหลานละเลยความรู้ ประสบการณ์ของผู้รู้ชุมชนที่เกื้อหนุนให้บุคคลและครอบครัวพึ่งตนเองได้ในด้านปัจจัย ๔ ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ระบบเหมืองฝาย การประดิษฐ์ของกิน ของใช้และของเล่น การรักษาแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

ด้านความมั่นคง ในกลุ่มแนวชายแดนจะมีทุกข์ในด้านนี้ที่แตกต่างจากชุมชนอื่น ชาวไตในบ้านเปียงหลวงที่อยู่ในฐานะผู้พลัดถิ่น มีปัญหาในความมั่นคงของการตั้งถิ่นฐาน การอาชีพ และการธำรงอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ ส่วนด้านชายแดนไทย – กัมพูชาเปลี่ยนจากชุมชนห่างไกล เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ใกล้เขตการค้าชายแดน และบ่อนการพนันใหญ่ วิถีของชุมชนจึงถูกชี้นำและกำกับเสียเป็นส่วนใหญ่ ด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงของรัฐ

เราไม่อาจจะระบุได้ว่า ต้นเหตุสำคัญของปัญหา มาจากการขาดโอกาสทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะการไหลบ่าของทุนนิยมหรือบริโภคนิยม เท่านั้น ข้อบ่งชี้จากพื้นที่ของหลายโครงการ แสดงให้เห็นว่า ลัทธิอาณานิคมจากตะวันตก มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน รวมทั้งการกัดกร่อนเสรีภาพทางวัฒนธรรม ซึ่งทำให้คนบางชาติพันธุ์ไม่สามารถเลือกวิถีที่เขาเห็นว่ามีความสำคัญ คือ กระบวนการทัศน์แบบแยก ส่วนที่ ส่งผ่านการกำหนดนโยบายและแผนการพัฒนา มีภาคราชการและภาคธุรกิจเอกชนเป็นกลไกสำคัญในการชี้นำสังคมอย่างทรงพลังด้วยอำนาจเชิงโครงสร้างและกลยุทธทางการตลาด ชนิดที่ว่าแม้แต่ชุมชนที่มีรากเหง้าสืบเนื่องยืนยาวได้หลายร้อยปีก็ไม่อาจต้าน หรือขัดขืนต่อการพัฒนาเพื่อความทันสมัยนี้ กลับไม่ได้นำพาให้สมาชิกส่วนใหญ่ของชุมชน ชนบทมีความสุข หรือ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่กลับทำให้ “ขาด” และ “ขลาด” ซึ่งนัยของ ความขาด มีทั้งนัยเชิงสัมพันธ์และเชิงสัมบูรณ์ คือ แม้

จะมีเท่าไรก็ยังไม่รู้สึกละบาก ต้องแสวงหาในสิ่งที่ตนไม่มี และเกินสังคม เช่น รายได้ สุขภาพ ภาวะโภชนาการ การเข้าถึงบริการสังคมต่าง ๆ ฯลฯ อีกทั้งตลาดที่จะเชื่อมั่นในวิถีของตน หรือละเลยความสามารถในเรื่องเคยผลิต เคยประดิษฐ์ให้มีและใช้เองได้ คล้อยตามการชี้นำ ชี้นำ จนไม่อาจเป็นตัวของตัวเอง

อย่างไรก็ตาม ในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่ก่อให้เกิดผลทางลบแก่ชุมชน ชุมชนมีผู้รู้ ครูภูมิปัญญา และผู้คนที่มิประสบการณ ผ่านบทเรียนมานับไม่ถ้วน มีผู้คนรุ่นใหม่ที่มีศักยภาพ จึงกล่าวได้ว่า ทุกชุมชนมีทุนที่เป็นพลังชีวิตของชุมชนอยู่มากมายหลายประเภท

ทุนทางกายภาพ อันได้แก่ ธรรมชาติ ป่า น้ำ ที่ดินทำกิน ที่สาธารณะประโยชน์ เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญยิ่งในการหล่อเลี้ยงชีวิต เป็นความสัมพันธ์ในระบบนิเวศขององค์กรชีวิตที่มีธรรมชาติของการจัดการตนเอง

ทุนมนุษย์ ผู้มีทักษะชีวิตและภูมิรู้ในเรื่องต่าง ๆ ในหลายชุมชน อาทิ กลุ่มน้ำวาง (เชียงใหม่) องค์กรชุมชน (ขอนแก่น) มีผู้นำที่เรียกได้ว่าเป็น “ปราชญ์” ชาวบ้าน ผู้ซึ่งผ่านการเรียนรู้ด้วยชีวิต ประสบการณ์จริงอย่างหนักหน่วงยาวนาน มิใช่ความสำเร็จด้วยการเรียนลัดจากห้องเรียนของสถาบันการศึกษาใด ๆ มีความลุ่มลึกของปัญญาและมีแบบแผนการใช้ชีวิตที่เป็นตัวอย่างได้ แม้ว่าจะมิใช่เป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์แบบในชีวิตทุกด้านตามที่ผู้อื่นทั้งภายในและภายนอกชุมชนคาดหวังก็ตาม

ทุนทางสังคม อาทิ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและกลุ่มชาติพันธุ์ ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น จารีต ประเพณี กลุ่ม เครือข่าย สถาบันทางสังคม ต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นข่ายความสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนนั้น แสดงถึงแก่นแท้ของ “พลังชุมชน” มีโอกาสสร้างคน สร้างงานที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน แม้พลังของทุนเหล่านี้จะยังเป็นรองในการจัดการกับทุกภาวะต่าง ๆ อยู่ก็ตาม

การวิเคราะห์ทุนของชุมชน กระตุ้นให้ชุมชน ตระหนักถึงรากเหง้าความเป็นมา คุณค่า และศักยภาพของตนเอง ที่มีความรู้ ประสบการณ์ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างมหาศาล และประการสำคัญ คือ สร้างความเชื่อมั่นที่ว่า ชุมชนไม่ได้เป็นฝ่ายถูกกระทำเสมอไป

แนวทางการทำงานกับชุมชนในเบื้องต้นนี้ ควรเสริมสร้างให้ชุมชนเรียนรู้เพื่อ เห็นทุกข์ และเห็นทุนของชุมชนไปพร้อมกันด้วย

๒.๑.๓. แนวคิดในการเรียนรู้ชุมชน

การเรียนรู้ของชุมชนในโครงการ เกิดขึ้นในฐานงานซึ่งเป็นทุนเดิมที่มีอยู่ แต่ละชุมชนมีแนวคิดกำกับการเรียนรู้และการทำงานของชุมชน ขึ้นอยู่กับความลุ่มลึกของประสบการณ์ในแต่ละชุมชน ในกรณีที่มีประสบการณ์จริงซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนมีข้อสรุปเป็นหลักในการดำเนินงาน ก็จะเรียกว่าแนวคิด นั้นว่า “ฐานคิด”

แม้ว่าจะได้แยกกลุ่มโครงการเป็น ๔ กลุ่ม เพื่อการวิจัย การศึกษาในส่วนนี้ พบว่ามีทั้งแนวคิดที่มีคล้ายกัน และแตกต่างกัน

แนวคิดที่มีคล้ายคลึงกัน ได้แก่

๑) **ตระหนักถึงความเชื่อมโยงระหว่างคนกับธรรมชาติ** ถือว่าทรัพยากรธรรมชาติ คือ “ทุนชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน” รักษาฐานชีวิตเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ทำการผลิตที่ผสมผสานเกื้อกูลกับธรรมชาติและมีความยั่งยืน

๒) **การสืบทอดระบบคิด จารีต ประเพณี สังคมวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และองค์ความรู้ของชุมชน**

- การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างป็นองค์รวมด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น อยู่บนความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพเฉพาะของแต่ละพื้นที่ จากวิถีชีวิตและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนั้น ๆ

- ใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ผู้รู้ และทรัพยากรที่มีในท้องถิ่น เพื่อการพึ่งตนเองในด้านปัจจัย ๔ ทั้งด้านที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหารและการรักษาสุขภาพ

- ถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่เยาวชนด้วยการให้เยาวชนศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นทั้งในเรื่องของหมู่บ้าน ศึกษาชีวิตผู้นำชุมชน และกลุ่มกิจกรรมการพัฒนา

๓) **การสืบทอดอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์** เป็นการฟื้นฟูองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิม เพื่อสร้างความตระหนักในชาติกำเนิดของตนเอง สร้างความรัก ความภาคภูมิใจในชาติพันธุ์

๔) **การสร้างภาคีและเครือข่าย** มุ่งการทำงานแบบมีส่วนร่วม ขยายการเรียนรู้และบทเรียนการทำงานของโครงการในภาคเหนือเน้นการสร้างพื้นที่ ๓ ประเภท คือ

- พื้นที่รูปธรรม
- พื้นที่ทางสังคม
- พื้นที่ทางนโยบาย

ส่วนในกลุ่มองค์กรชุมชน ภาคอีสานมีการทำงานในแนวประชาสังคม

๕ การมีส่วนร่วม เป็นฐานสำคัญของชุมชนเรียนรู้ หรือชุมชนของผู้ทำงานและมีประสบการณ์จริง การมีส่วนร่วมไม่ได้มีความหมายเพียงปฏิสัมพันธ์ขณะเข้ามามีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานเท่านั้น แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกับภาคีและเครือข่ายต่อไปอีกก็คือ ความสัมพันธ์ในทุกรูปแบบ ที่ก่อรูปประสบการณ์ของบุคคล และการเรียนรู้ของชุมชน

นอกจากนี้ ยังมีแนวคิดที่แตกต่างออกไป ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของแต่ละโครงการในกลุ่มโครงการที่มีสาระการทำงานเกี่ยวข้องกับองค์กรชุมชน ได้แก่

- ๕ แนวคิดวิสาหกิจชุมชน
- ๕ แนวคิดการบริหารจัดการการเงินแบบบูรณาการ
- ๕ แนวคิดมิติหญิง – ชาย และการเสริมพลังอำนาจชุมชน
- ๕ แนวคิดการแก้ไขปัญหาความยากจน

แต่ละชุมชน แต่ละโครงการ มีแนวทางการเรียนรู้และการทำงานหลายแนวคิด แต่บางโครงการจะเลือกเฉพาะแนวคิดหลัก มีการวิเคราะห์สถานการณ์ การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน สนับสนุนการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ทั้งผู้นำ สตรี เยาวชน รวมทั้งสร้างการเรียนรู้ร่วมกับ องค์กร ต่าง ๆ ในสังคม

๔. การจัดการความสัมพันธ์ : กลไกและภาคีความร่วมมือ

โครงการในระดับพื้นที่ ส่วนใหญ่จะดำเนินงานโดยใช้กลไกภายในของชุมชนเป็นหลัก และประสานความร่วมมือกับกลไกภายนอก ได้แก่ นักพัฒนา นักจัดการความรู้ นักวิจัย นักวิชาการ ผู้นำในชุมชนอื่น และหน่วยราชการต่าง ๆ มีเพียงส่วนน้อยประมาณ ๓ โครงการ ที่กลไกภายนอกมีบทบาทสำคัญ แต่ก็ต้องได้รับการยอมรับจากชุมชนและชุมชนมีส่วนร่วมในการทำงานเป็นอย่างดี เหตุที่เป็นดังนี้ ก็เพราะ เป็นงานที่ต้องการความเชี่ยวชาญและชุมชนต้องพึ่งความรู้จากภายนอกในระยะ ต้นเป็นการทำงานกับเครือข่ายที่ต้องการการประสานงานอย่างกว้างขวาง

แทนการใช้คำว่า “การบริหารและการจัดการ” กระบวนการสำคัญยิ่งของโครงการ คือ “การจัดการความสัมพันธ์” การดำเนินงานของโครงการ ฯ มีการแบ่งบทบาทหน้าที่ในระดับต่าง ๆ คือ ๑. ส่วนกลาง ๒. ระดับภาค มี ๒ ภาค คือ ภาคเหนือและภาคอีสาน และ ๓. ระดับโครงการ ประกอบด้วยโครงการที่เข้าร่วมดำเนินการ ๑๕ โครงการ การแบ่งระดับที่กล่าวถึงในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าแบ่งตามอำนาจหน้าที่ในการบริหารตามลำดับชั้นในลักษณะของการบังคับบัญชา

แต่เป็นการแบ่งตามบทบาท หน้าที่ความรับผิดชอบ และตามขอบเขตของพื้นที่ แต่ละระดับมีหน่วยดำเนินงาน หรือ เรียกได้ว่าเป็นกลไกในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมีทั้งกลไกภายในชุมชน และกลไกภายนอก

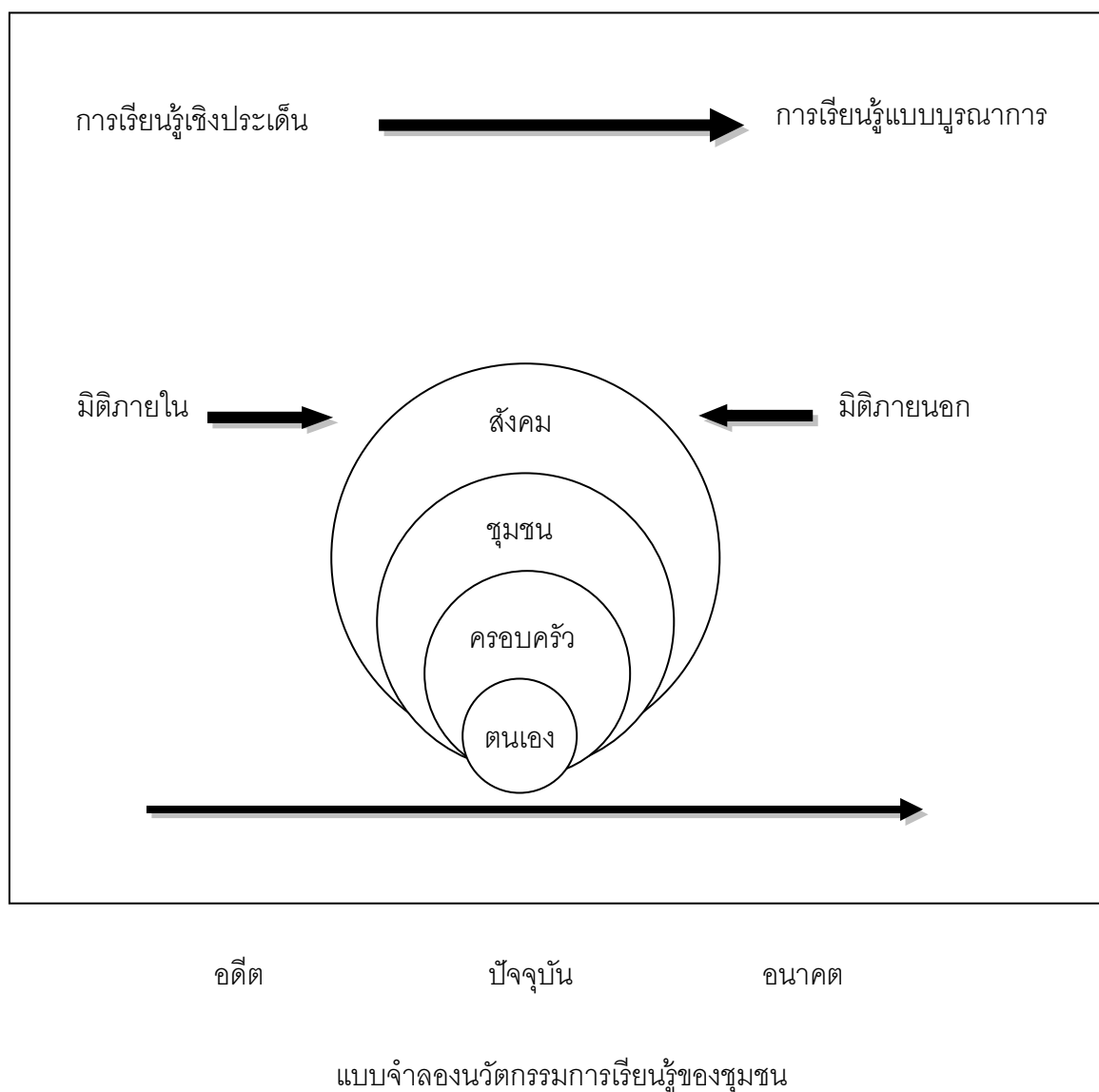
การดำเนินงานในทุกระดับมิใช่เป็นไปด้วยดีโดยไม่มีปัญหา ประเด็นที่น่าสนใจ คือหลักและระบบการดำเนินงาน ที่ทำให้ปัญหาต่าง ๆ ได้รับการแก้ไข และมีการเรียนรู้ในระหว่างผู้ร่วมงานทุกฝ่ายด้วยเหตุที่ว่า การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่ดี นั้น ผู้เข้าร่วมจะต้องมีอิสระและปลอดจากการครอบงำทุกรูปแบบ ดังนั้น รูปแบบความสัมพันธ์ของกลไกและภาคีต่าง ๆ จึงเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) มากกว่าจะเป็นความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง (structural relation) โดยมีหลักและระบบงาน ที่เน้นกระบวนการจัดความสัมพันธ์ในแนวราบมีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ผสมผสานองค์ความรู้ที่หลากหลาย เสริมสร้างการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ใช้หลักประชาธิปไตย และมีการปรับตัวทั้งด้านความคิดและการปฏิบัติ โดยเฉพาะหลักการ ที่ว่า การเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข ควรมีกระบวนการทำงานร่วมกันอย่างมีความสุขด้วย

ข้อสังเกตเกี่ยวกับวัฒนธรรมการทำงานของชุมชนในโครงการ ฯ พบว่า ยังมีช่องว่างที่สืบเนื่องจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบผู้ใหญ่ ผู้น้อย (เด็ก) ระหว่าง ผู้อาวุโส ผู้นำพระสงฆ์ ข้าราชการ ครูอาจารย์ กับชาวบ้านธรรมดา และเยาวชน อยู่บ้าง แต่ก็เห็นได้ว่าเป็นท่าทีของ ความเกรงใจ ความสุภาพ อ่อนน้อม มากกว่าความเกรงกลัว เพราะมีการหยิบยกปัญหา ข้อโต้แย้งมาพิจารณาร่วมกัน เป็นโอกาสให้แสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ รวมทั้งหาวิธีในการประสานความเข้าใจร่วมกัน

อำนาจในองค์กร คือ ความสามารถ ที่ก่อเกิดขึ้นโดยสัมพันธ์ภาพ อำนาจเป็นพลังงานที่ต้องไหลเวียน แผ่ขยายไปทั่วทั้งองค์กร ไม่ควรจะกระจุกอยู่เฉพาะฝ่ายใดและระดับใด การกระจายอำนาจออกไป จะมีผลให้ที่ทำงานนั้นมีการจัดแบบมีส่วนร่วมและมีทีมงานที่มีความสามารถในการจัดการรวมทั้งมีพลังสร้างสรรค์ในเชิงบวก

๒.๒ นวัตกรรมการเรียนรู้

ประสบการณ์การทำงานร่วมกันในโครงการ ฯ ทำให้มีความเข้าใจใหม่ต่อการเสริมสร้างการเรียนรู้ที่มีพลังของชุมชน ที่เรียกได้ว่าเป็น “นวัตกรรมการเรียนรู้”

การสังเคราะห์แบบจำลองวัฏกรรมการเรียนรู้ของชุมชน พบว่า การเรียนรู้เพื่อสร้างพลังการจัดการตนเองของชุมชน คือการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจใน “ความเป็นทั้งหมด” หรือการเรียนรู้แบบบูรณาการ แบบจำลองอธิบายถึง

๑. การทบทวนประสบการณ์ชีวิต : การวิเคราะห์เชิงโครงสร้าง

การทบทวนประสบการณ์ชีวิตของตนเองและครอบครัว หรือศึกษาอัตชีวประวัติของผู้นำ โดยเชื่อมโยงกับพัฒนาการหรือการเปลี่ยนของชุมชนและสังคม เป็นวิธีการเรียนรู้ที่เข้าใจได้ง่าย เพราะมีตนเองร่วมอยู่ในสถานการณ์ มีภาพและความทรงจำที่ชัดเจน รับรู้และเข้าถึงอารมณ์ความรู้สึก เชื่อมโยงหรือสัมพันธ์กับเหตุการณ์ บุคคล กลุ่มคน และแบบแผนความสัมพันธ์ในมิติ

ทางเศรษฐกิจ สังคม – วัฒนธรรม การเมือง สิ่งแวดล้อม ที่เกี่ยวข้องกับความสุข ความสุขของชุมชน และเสริมสร้างการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางแก่คนในชุมชน และภาคีที่ร่วมงาน

๒. การเชื่อมโยง อดีต ปัจจุบัน และอนาคต : การวิเคราะห์เชิงกระบวนการ

การเรียนรู้เชิงกระบวนการ ที่เกี่ยวเนื่องเชื่อมต่อของเหตุการณ์ ในอดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มในอนาคต ช่วยให้เห็นการเปรียบเทียบผลของการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ทำให้ชุมชนและกลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการเห็นได้ชัดเจนถึงการเปลี่ยนแปลงในอุดมคติของทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถในการพึ่งตนเอง แบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งนำมาสู่การตั้งคำถาม การประเมินคุณค่าของความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น และความสุขที่ชุมชนควรมีและควรเป็น

๓. การเรียนรู้เชิงประเด็นและการเรียนรู้เชิงบูรณาการ

การเรียนรู้ของชุมชน ไม่ได้มีลักษณะเหวี่ยงแห ครอบคลุมไปหมดทุกเรื่องในเวลาเดียวกัน แต่จะเริ่มจากสาระหรือประเด็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงาน หรือกิจกรรมที่กลุ่ม / ชุมชน ให้ความสำคัญอยู่ในขณะนั้น แม้จะเริ่มจากการเรียนรู้ในเชิงประเด็น หากก็ได้ขยายและเชื่อมโยงไปในหลายมิติ จะเห็นมิติการเรียนรู้ในเชิงบูรณาการในทุกโครงการ โดยมีน้ำหนักความเข้มข้นแตกต่างกันไป ได้แก่

- ๑) บูรณาการ คน ชุมชน และสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ
- ๒) บูรณาการมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง สุขภาพ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งภูมิปัญญา การเรียนรู้และการจัดการความรู้

๔. การเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับมิติด้านในและด้านนอก

การศึกษาส่วนใหญ่ในโลก เป็นเพียงเครื่องประดับภายนอกโดยหาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในไปในทางที่ดีขึ้นไป โลกจึงวิกฤต ฉะนั้นจึงควรมีการเรียนรู้ใหม่ เป็นการเรียนรู้ที่ธรรมชาติภายนอกและธรรมชาติภายใน หรือจิตใจเชื่อมต่อกัน อย่างที่เมื่อเรียนรู้อะไร ก็พัฒนาธรรมชาติภายในให้สูงขึ้นตลอดเวลา (ประเวศ วะสี, ๒๕๔๗, น.๑๑)

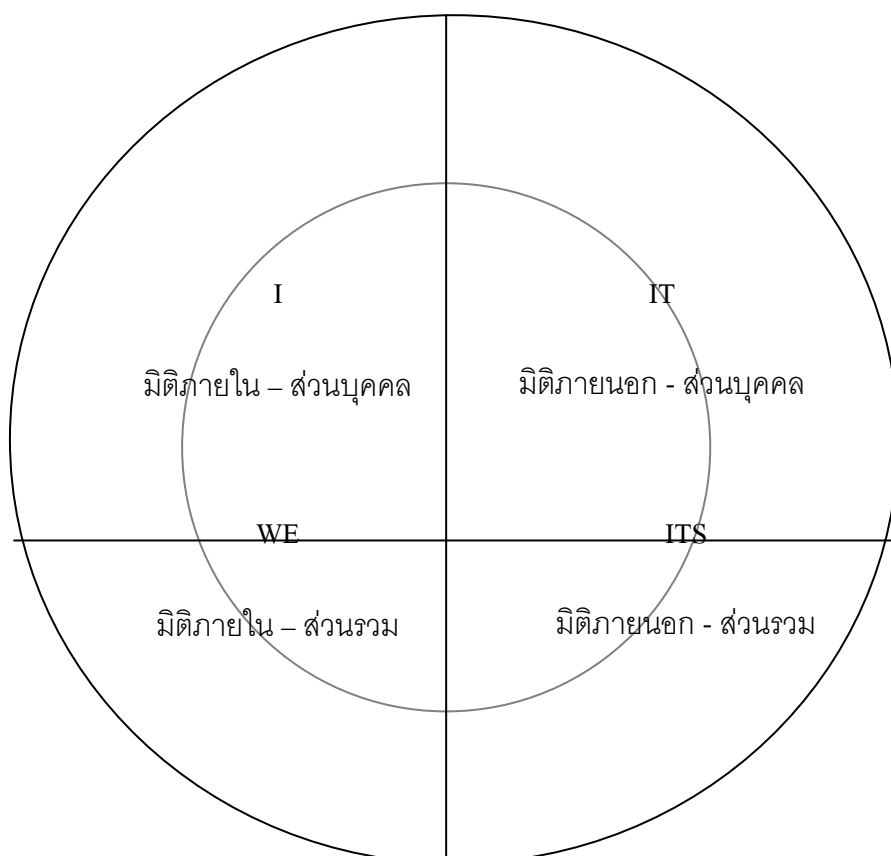
ข้อพิจารณาจากฐานคิดหรือแนวคิดการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง ๔ กลุ่มโครงการ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าชุมชนในโครงการ ฯ เรียนรู้โดยใช้ทั้งความรู้ภายในและภายนอก ไม่ได้ยึดติดกับการทำงานเป็นเรื่อง ๆ เป็นแท่ง ๆ และแยกส่วน แต่มีการเรียนรู้และการกระทำ ที่รู้จักตนเอง รู้จักผู้อื่น รู้จักสังคม และรู้จักธรรมชาติ

ในชุมชนที่อิงอาศัย ดิน น้ำ ป่า ลม ไฟ อากาศ เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตอย่างใกล้ชิดโดยตรง และชุมชนที่ผู้คนยังมีวัฒนธรรมของตน มีจารีต ประเพณี ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยที่คนในชุมชนมีโอกาสรเรียนรู้จากประสบการณ์การปฏิบัติจริง ในผู้คนเหล่านี้โดยเฉพาะ แกนนำและครูภูมิปัญญา จะไม่คิดว่าคนเราจะทำอะไรก็ได้ในการใช้ประโยชน์และควบคุมธรรมชาติให้ตอบสนองความต้องการอย่างไม่มีขีดจำกัด ซึ่งหมายถึง การตระหนักรู้การประมาณตน ในการจัดการความสัมพันธ์กับธรรมชาติและผู้คนอื่น ๆ โดยตนเองไม่ได้เป็นศูนย์กลางของอำนาจและการตัดสินใจ

นอกจากนี้ การร่วมกันทำงานในระบบกลุ่มและเครือข่าย ที่แม้จะได้รับการสนับสนุนจากภายนอก แต่ชุมชนต้องร่วมแรง ร่วมใจ ด้วยกำลังของชุมชนอีกหลายเท่าตัว ผ่านความล้มเหลวความสำเร็จมาด้วยเวลาที่ไม่สั้นนัก แสดงถึงมิติของจิตวิญญาณ จิตสำนึกต่อการแก้ปัญหา ร่วมกัน การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ปรากฏอยู่อย่างชัดเจน

ดังนั้น การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ของชีวิตทั้งด้านในและด้านนอก และต้องมีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

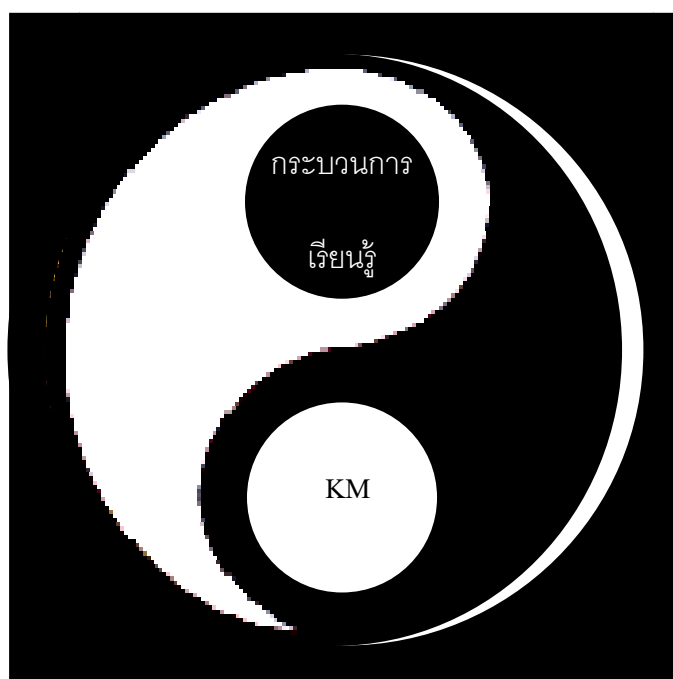
การเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับมิติด้านในและด้านนอกของชุมชน จะเข้าใจได้ชัดเจนขึ้นโดยเปรียบเทียบกับ ทฤษฎีของสรรพสิ่ง ที่เสนอโดย เคน วิลเบอร์ (Ken Wilber) และศาสตราจารย์ นพ. ประเวศ วะสี (๒๕๔๓) นำมาประยุกต์เพื่อเข้าใจได้ง่ายขึ้น แสดงถึงมิติเชิงซ้อนของการบูรณาการทั้งมิติด้านนอก มิติด้านใน พื้นที่ส่วนตัว และพื้นที่ส่วนรวม (All Quadrants All Levels – AQAL)

สองช่องด้านซ้ายเป็นมิติด้านใน ส่วนบนเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลเกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ หมายถึง คุณค่าสูงสุดของความเป็นมนุษย์ ส่วนล่างเป็นพื้นที่ส่วนร่วม ในเรื่องวัฒนธรรมคุณค่า และวิถีการประพฤติปฏิบัติ ที่มีฐานจากการหล่อหลอมรวมจิตของกลุ่มและชุมชน

สองช่องด้านขวาเป็นมิติภายนอก ส่วนบนเกี่ยวกับรูป ร่างกายของปัจเจกบุคคลพื้นที่ ด้านล่างหมายถึงโลกกายภาพทั้งมวลทั้งที่เป็นบ้านเรือน ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่ใกล้ชิดตลอดไป จนถึงจักรวาล

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน

การเรียนรู้และการจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่ไม่แยกจากกัน

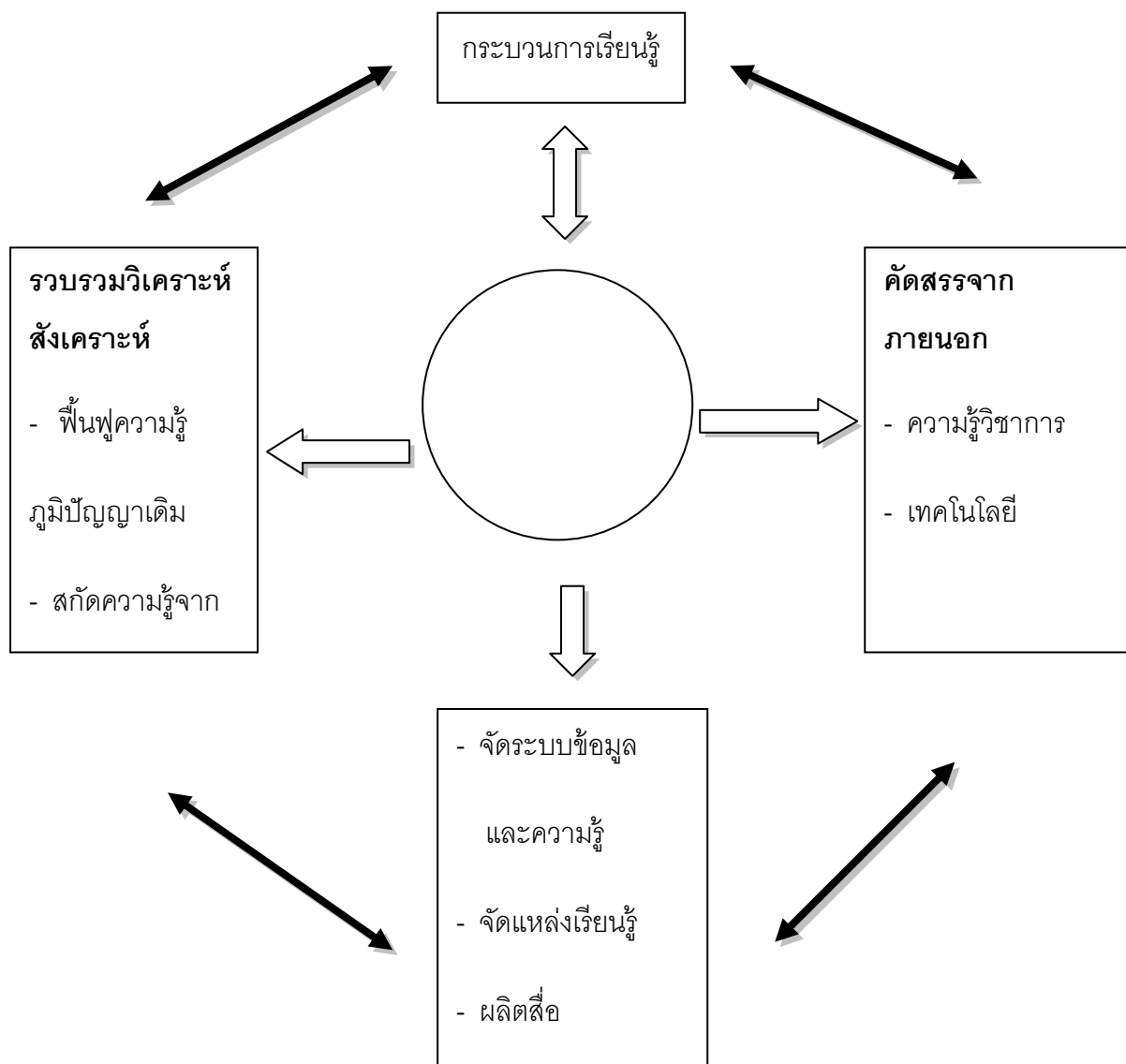
ในช่วงเริ่มต้นของการทำงานในโครงการ สรศ. ข้อตกลงที่พอจะยอมรับกันได้ของภาคีทุกฝ่าย ทั้งผู้นำชุมชน ทีม สรศ. ส่วนกลาง กลไกการประสานงานภาคเหนือและภาคอีสานและผู้สนับสนุน ได้แก่ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และสำนักงานสนับสนุนการเสริมสร้างสุขภาพ(สสส.) คือ การเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อวิเคราะห์ สังเคราะห์

ประสบการณ์การทำงานที่มีอยู่แล้วของชุมชน และนำความรู้ไปกำหนดเป้าหมายที่ว่าด้วยความสุขของชุมชน และตัวชีวิตความสุข นั้นด้วย

แม้จะเป็นข้อตกลงที่ผ่านการปรึกษาหารือกันในกลุ่มภาคีที่ร่วมดำเนินงานด้วยกันมาตั้งแต่ต้น แต่ก็ยังเป็นแนวคิด แนวทางที่สร้างความสับสน และว้าวุ่นให้กับทุกฝ่ายอยู่ไม่น้อยด้วยว่า โครงการ ฯ นี้ไม่ใช่ทั้งงานวิจัยตามแบบแผนทางวิชาการที่เคยปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายและไม่ใช่ทั้งงานพัฒนา และโดยเฉพาะ ต่อคำถามที่ว่า “โครงการนี้ แตกต่างจากโครงการอื่นอย่างไร” จากการทำงานแบบทำไป เรียนรู้ไป คลี่คลายความสงสัยกันไป จึงได้ผสานความเข้าใจกันมากขึ้น ในเรื่องกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ที่ไม่แยกออกจากชีวิตจริงและการปฏิบัติงาน ไม่แยกการพัฒนาคน งาน กลุ่ม / องค์กร และการพัฒนาชุมชนออกจากกัน ยอมรับความสำคัญของความรู้และการมีส่วนร่วมของภาคีต่าง ๆ นอกชุมชน ที่สอดคล้องกับพลวัตของวิถีชุมชน

คนส่วนใหญ่จะคุ้นชินและเข้าใจได้ง่ายกับ “กระบวนการเรียนรู้” แต่ยังไม่เข้าใจชัดเจน ในเรื่อง “การจัดการความรู้” เพราะเป็นเครื่องมือที่เข้ามาทีหลัง และแพร่หลายในสังคมไทยมากยิ่งขึ้น โดยสถาบันเสริมสร้างการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) เป็นองค์กรที่ก่อตั้งในปี พ.ศ. ๒๕๔๕ นี้เอง

ชุมชนและภาคีต่าง ๆ ในโครงการ ฯ ก็เช่นเดียวกัน เริ่มต้นจากการเรียนรู้แบบ “รู้เนื้อรู้ตัว” หรือ การสะท้อนกลับต่อชีวิตและประสบการณ์ของตนเอง (self – reflection) มีรูปแบบ วิธีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สืบทอด ขยายความรู้ในหลากหลายวิธีการและรูปแบบ มีการทบทวนภูมิปัญญา และความรู้ที่มีอยู่เดิม สร้างความรู้ใหม่ เสาะหาวิทยากรและเชื่อมประสานความรู้จากภายนอก ซึ่งการกระทำเหล่านี้ เป็นการขยายบริมณฑลของการเรียนรู้เข้าสู่การจัดการความรู้โดยปริยาย

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ชุมชน ประกอบด้วย การฟื้นฟูความรู้และภูมิปัญญาเดิม ที่ยังมีคุณค่าสามารถนำมาปรับประยุกต์ได้กับชีวิตในปัจจุบันการสกัดความรู้ที่แฝงและฝังอยู่ในบุคคลและกลุ่ม ซึ่งมีผู้รู้ มีประสบการณ์ หรือมีความสำเร็จที่เป็นแบบอย่างได้ รวมทั้งยังสร้างความรู้ใหม่จากประสบการณ์ทำงานจริง ผ่านการสังเกต การทดลอง แก้ไขปรับปรุง จนกระทั่งได้ความรู้ และเทคนิคที่เหมาะสม

ขณะเดียวกัน ความรู้จากภายนอกทั้งด้านวิชาการ ด้านกระบวนการ และเทคนิคต่าง ๆ ที่เหมาะสม สอดคล้องกับชุมชน ยังเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับหลายโครงการ ซึ่งมีได้หมายความว่า การเรียนรู้ของชุมชนจะต้องใช้ความรู้จากภายในชุมชนเท่านั้น ในกรณีที่ยังขาดพลังสนับสนุนด้าน

ความรู้จากภายนอก นั้น ก็เนื่องด้วย การขาดแคลนผู้รู้ตามประเด็นและเวลาที่ต้องการ ยังไม่สามารถ ประสานความร่วมมือกันได้ดีพอ รวมทั้งยัง “ไม่รู้ว่า ควรมีความรู้อะไร” จึงจะทำให้มีพลังในการ พัฒนาชุมชน ซึ่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันหลาย ๆ ฝ่าย นั้นก็จะช่วยกระตุ้น หรือเปิดเผย ให้เห็นว่าควรแสวงหาความรู้ด้านใดเพิ่มเติม

นอกจากการฟื้นฟูและสร้างความรู้แล้ว กลุ่มโครงการด้านทรัพยากรธรรมชาติ และกลุ่ม เกษตรยั่งยืน ได้จัดแหล่งเรียนรู้ ในลักษณะห้องเรียนธรรมชาติในเขตป่า ในไร่ นา และฟาร์ม ตัวอย่าง สำหรับการเรียนรู้ภายในชุมชน และเป็นแหล่งศึกษา คู่มือและฝึกภาคปฏิบัติของผู้สนใจ ด้วย

กิจกรรมที่ชุมชนได้ดำเนินงานเพิ่มจากฐานงานเดิมอีก ก็คือ การประมวลข้อมูล การ รวบรวม เรียบเรียง ผลิตเป็นสื่อหลากหลายประเภท ซึ่งในระยะเวลา ๒ ปี ผลิตได้มากกว่า ๑๐๐ ชิ้น ในรูปของหนังสือ เอกสาร รายงานการศึกษา การวิจัย แผ่นพับ วิซีดี ฯลฯ เพื่อเผยแพร่ หรือกระจาย ความรู้ เพื่อการสื่อสารสู่สาธารณะ และเชื่อมต่อกับสถาบันต่าง ๆ องค์กรทรัพยากร องค์กรด้าน นโยบายในระดับต่าง ๆ อาทิ อบต. อบจ. โรงเรียน มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล เป็นต้น

การเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน เป็นไปเพื่อแก้ปัญหาและเสริมสร้างความสุข จึงเป็นความรู้ที่แนบเนื่องอยู่กับวิถีของชุมชนทั้งการทำมาหากิน การจัดสวัสดิการการจัดการ ทรัพยากร และศิลปะ วัฒนธรรมของชุมชน จึงกล่าวได้ว่าชุมชนนำความรู้ไปปฏิบัติและสร้าง ความรู้จากการปฏิบัติด้วย

๒.๓ กระบวนการ วิธีการ และเทคนิคการเรียนรู้

กระบวนการ และวิธีการเรียนรู้ มีหลายประเภทหลายวิธี วิธีการหลัก ๆ คือ การเรียนรู้ด้วย ตนเอง และการเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่น หรือการเรียนรู้จากผู้อื่น ซึ่งเป็นกระบวนการเชิงปฏิสัมพันธ์ ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อมและสนามพลังบางอย่าง มีกระบวนการและเทคนิคต่าง ๆ อาทิ

- ๑) การเรียนรู้แบบการสะท้อนกลับต่อชีวิตและประสบการณ์
- ๒) การสรุปบทเรียนการทำงาน
- ๓) การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง

- ๗ การเรียนรู้จากบรรพบุรุษ และครูภูมิปัญญา บุคคลต้นแบบ
- ๘ การเรียนรู้จากพื้นที่รูปธรรม หรือแหล่งเรียนรู้ทั้งในและนอกชุมชน

กระบวนการและวิธีการเรียนรู้ข้างต้น ต้องอาศัย เทคนิคและเครื่องมือที่เหมาะสมโดยพิจารณาจาก ความต้องการของชุมชน ความสอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับทรัพยากรที่มีในชุมชน สอดคล้องกับชีวิตประจำวัน วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และที่สำคัญคือ อยู่ในขีดความสามารถที่ชาวบ้านเรียนรู้ได้ ทำได้

ทั้งนี้ มีเครื่องมือหลายชนิด อาทิ

- ๗ เครื่องมือที่เป็นตัวบุคคล
- ๘ เครื่องมือที่มีลักษณะเป็นศิลปวัฒนธรรม
- ๙ เครื่องมือที่เป็นสถานการณ์ หรือกิจกรรมการพัฒนาในชุมชน หมายรวมทั้งสถานการณ์วิกฤติ เวทีการพบปะ ประชุมทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ สถานการณ์จำลอง
- ๗ เครื่องมือที่เป็นวัสดุ สื่อโสตทัศนศึกษาต่าง ๆ
- ๘ เครื่องมือทางวิชาการ และเทคโนโลยี

ผลการเรียนรู้และการขยายผล

ความรู้และประสบการณ์ของชุมชน ได้รับการขยายผลออกไปสู่ชุมชนอื่น ๆ ทั้งการดำเนินงานโดยชุมชนเอง และสถาบันการศึกษา หรือ หน่วยงานต่าง ๆ ในส่วนการขยายผล โดยชุมชนเองนั้น นอกจากการเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงาน หรือกลุ่มแกนนำทำหน้าที่เป็นวิทยากรในหลาย ๆ วาระแล้ว วิธีการขยายผลที่สำคัญ คือ การกำหนด กลุ่มหรือชุมชนเชิงกลยุทธ์ (strategic community) อย่างมีจุดประสงค์และแผน เพื่อให้เป็นกลุ่มที่สามารถส่งแรงให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อีก

อนึ่ง การขยายผลที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีคิด ระบบคุณค่าและการปฏิบัติอย่างทวนกระแส โดยเฉพาะการเปลี่ยนจากวิถีการเกษตรเคมีเป็นเกษตรแบบยั่งยืนนั้น จะขยายจำนวนสมาชิกได้ช้ากว่า กิจกรรมที่ให้ผลได้ชัดเจน เร็ว ไม่ต้องปรับตัวอย่างมาก และได้มีมิตรภาพในกลุ่มและเครือข่าย เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา และกิจกรรมกลุ่มต่าง ๆ

การเรียนรู้ของบุคคลและชุมชน มีทั้งระดับข้อมูล สารสนเทศ และความรู้ในด้านประวัติ และพัฒนาการของชุมชน เนื้อหาและเทคนิคที่เกี่ยวกับการเกษตร การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมของชุมชน ตลอดจนความรู้และเทคนิคด้านกระบวนการทำงานการประชุม การนำเสนอ การพูด – การฟัง และความรู้ที่ได้จากการทบทวนชีวิตและประสบการณ์ของตน

อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีการเรียนรู้ และมีความรู้ ๓ ประเภท คือ

๑. ความรู้ทางเทคนิค (technical) เป็นความรู้เชิงประจักษ์ที่กำกับโดยประเด็นทางเทคนิค

๒. ความรู้ทางการปฏิบัติ (practical) ที่ถือเป็นบรรทัดฐานทางสังคมว่าควรประพฤติ ปฏิบัติ อย่างไร

๓. ความรู้สัจตัว (emancipatory) เป็นการมีสติตื่นรู้ อย่างมีอิสรภาพ หรือการปลดปล่อย จากการบีบคั้นทั้งหลาย (Habermas, อ้างใน Cranton, ๑๙๙๔, P.๒๔)

๒.๔ ภูมิปัญญาท้องถิ่น

“...การพัฒนานั้น จะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์และภูมิประเทศทาง สังคมศาสตร์ไปด้วยพร้อม ๆ กัน ภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ก็คือเรื่องทางสังคมวิทยา คือ นิสัยใจ คอของคน...” (สุเมธ ตันติเวชกุล , ๒๕๓๖ : ๕)

ก่อนที่จะพระราชทานพระราชดำริใดนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงศึกษาข้อมูล ต่าง ๆ อย่างเป็นขั้นตอน เริ่มต้นจากข้อมูลเอกสาร แผนที่ แล้วทรงตรวจสอบกับพื้นที่และ ภูมิประเทศจริง ทรงเคารพในภูมิประเทศและขนบธรรมเนียมประเพณีของประชาชนมาก ในพื้นที่ ทรงใช้เวลาครั้งละนาน ๆ ในการพูดคุยกับประชาชนเพราะทรงเห็นว่า ความตระหนักรู้ตาม ธรรมชาติ ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตที่สืบสานต่อเนื่องกันมาของชาวบ้านนั้นเป็นสิ่ง มีค่า เป็นสิ่งที่เรียนรู้ได้ไม่มีวันหมดสิ้น

๒.๔.๑ ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญา เป็นคำที่ใช้กันในหมู่นักวิชาการมานานแล้ว ส่วนคำว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ภูมิปัญญาไทย มีผู้สนใจพูดถึงกันมากขึ้นเมื่อทศวรรษที่ผ่านมา การเข้าใจ เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เข้าใจวัฒนธรรมของชาวบ้านและทำให้เข้าใจภาพรวม วัฒนธรรมของชาติได้

ภูมิปัญญา (Wisdom) หมายถึง พื้นความรู้ของปวงชนในสังคมนั้น ๆ ปวงชนในสังคมย่อมรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจร่วมกัน รวมเรียกว่า ภูมิปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องที่สะสมมาแต่อดีต เป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีต ประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากินและพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านั้น (พัชรา อุตระกูล, ๒๕๓๑: ๕)

ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน (เสรี พงศ์พิศ, ๒๕๒๕: ๑๔๕) หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมา ทั้งทางตรง คือ ประสบการณ์ด้วยตนเองหรือทางอ้อม คือ การเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมา (ธวัช ปุณโณทก, ๒๕๓๑: ๔๐)

ภูมิปัญญาไทยนั้นด้านหนึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องราวของพื้นภูมิธรรมแล้ว ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้ใหม่ ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วย ซึ่งเอื้อให้เกิดทางเลือกใหม่ที่มีลักษณะ สากลและลักษณะเฉพาะของไทยเอง (เสน่ห์ จามริก, ๒๕๓๑ : ๕) ทำให้ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสม การเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพ ความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาวัฒนธรรมนั้นจะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันหมด (ประเวศ วะสี, ๒๕๓๐ : ๑๕)

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง แก่นหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความหมายทั้งในแง่ของปัจเจกบุคคลและในแง่ของสังคมหมู่บ้าน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจกบุคคลที่เป็นเอกภาพกับสังคม หมู่บ้านเพราะลักษณะของสังคมหมู่บ้านไม่มีลักษณะแบบสังคมสมัยใหม่ การอธิบายชีวิตของชาวบ้าน อธิบายจากตัวมัน ซึ่งไม่ได้อยู่อย่างโดด ๆ แต่เป็นตัวมันที่เกี่ยวข้องไปถึงครอบครัว เครือญาติ สิ่งแวดล้อม การทำมาหากิน และอื่น ๆ ปัจเจกและสังคมจึงไม่ใช่สองเรื่องที่แยกจากกัน แต่เกี่ยวเนื่องโยงใยกัน (วิจิต นันทสุวรรณ, ๒๕๒๘ : ๘)

กล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาคำถามวิถีชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

โดยสรุป ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ประสบการณ์ที่เกิดขึ้น

จากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน จากธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่าเสริมสร้างความสามารถทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

๒.๔.๒ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความหมาย อย่างยิ่งต่อการดำเนินชีวิตและความอยู่รอดของคนในท้องถิ่นนั้น ดังที่อภิชาติ ทองอยู่ (๒๕๒๘ : ๑๘) กล่าวว่า

“การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้านและคงสภาพท้องถิ่นได้ สืบมาช้านานจนถึงปัจจุบันนี้ เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออก ตอบสนองต่อสิ่งท้าทาย มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา การที่สามารถดำรงสิ่งเหล่านั้นได้ต้องอาศัยภูมิปัญญาของตัวเอง การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านนั้น รุนแรงและรวดเร็วมาก แต่ก็ยังไม่สามารถทำลายสถาบันหมู่บ้านได้ มรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านยังมีอยู่และสิ่งเหล่านี้ไม่ได้มีอยู่เพราะการเก็บจัดหารวมรวมประหนึ่งเป็น โบราณสถาน โบราณวัตถุและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ หากแต่ดำรงอยู่เพราะตัวชาวบ้านเอง”

ดังนั้น การพัฒนาที่มองเพียงด้านเศรษฐกิจอย่างเดียวหรือมองโครงสร้างอำนาจในชุมชนอย่างเดียว ยังไม่เพียงพอ เราต้องศึกษาถึงประเด็น ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ระบบการคิดของชาวบ้าน ความเฉลียวฉลาดหรืออัจฉริยะของประชาชน สิ่งเหล่านี้ต้องคำนึงถึงและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ ผลของกระบวนการภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในสังคมหมู่บ้าน สะท้อนให้เห็นถึงจริยศาสตร์ในการดำรงอยู่ร่วมกันหลายประการ คือ

- เป็นสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความเรียบง่าย
- มีการประหยัดและอนุรักษ์สูง
- มีความมั่นคงต่อการเคารพคนและสรรพสิ่ง
- มีวิถีชีวิตและวิถีแห่งสังคมที่ไม่มุ่งความรุนแรง
- มีระบบขนาดเล็ก ๆ กระจายตัวทั้งในแง่กายภาพและอำนาจตัดสินใจ
- มีการอ่อนน้อมถ่อมตนและประนีประนอมสูง

โดยสรุปภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญมาก คือ

๑. ช่วยให้สมาชิกในชุมชนหมู่บ้านดำรงชีวิตร่วมกันอยู่ได้อย่างสงบสุข
๒. ช่วยสร้างความสมดุลระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

๓. ช่วยให้ผู้คนดำรงตนและปรับเปลี่ยนให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลง

๔. เป็นประโยชน์ต่อการทำงานพัฒนาชนบทของเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ สามารถกำหนดทำให้การทำงานให้กลมกลืนกับชาวบ้านมากยิ่งขึ้น

๒.๔.๓ ที่มา ประเภท และลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการกลั่นกรองประสบการณ์ทางโลกของชาวบ้าน ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นจริงในสังคม ในวิถีชีวิตแบบพื้นบ้าน มีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแนวทางพื้นฐาน ทำให้ชาวบ้านเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตและเป็นที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่วิชิต นันทสุวรรณ (๒๕๒๘ : ๘ – ๑๐) กล่าวถึงที่มาของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีลักษณะ คือ

๑. การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย ในแก่มุมของชีวิตหมู่บ้าน คน ๆ หนึ่งตั้งแต่เกิดจนตายมีการแบ่งลำดับชั้นทางวัยวุฒิ ๕ ชั้น หรือ ๕ ช่วงวัย คือ ช่วงวัยเด็ก ช่วงหนุ่มสาวจนถึงอายุบวชเรียน ช่วงแต่งงานมีครอบครัว ช่วงวัยกลางคน และช่วงวัยแก่ทั้ง ๕ ช่วงวัยนี้มีการถ่ายทอดประสบการณ์ของกันและกันตลอด

๒. การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน สถาบันต่าง ๆ ในชุมชนเป็นตัวเก็บสะสมประสบการณ์ ภูมิปัญญาที่คนรุ่นหนึ่งได้สรุปไว้และถ่ายทอดให้กับคนอีกรุ่นหนึ่ง สถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในวิถีชีวิตของชาวบ้านและมีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญาและประสบการณ์ คือ ครอบครัว วัด การทำมาหากิน และพิธีกรรม ต่าง ๆ ทั้งทางประเพณีและความเชื่อ

๓. การเรียนรู้เชิงประจักษ์ ลักษณะเด่นของภูมิปัญญาท้องถิ่นและการถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างวัย นอกเหนือจากการจัดการทางสังคมที่มีลักษณะครอบครัวหมู่บ้านและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ทางสังคมแล้ว ความเข้าใจนั้นมาจากการได้รู้ได้เห็น การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ในตลอดช่วงชีวิตไม่ได้เกิดครั้งเดียว แต่เกิดซ้ำ ๆ ครั้งแล้วครั้งเล่า เมื่อถึงจุดหนึ่งของช่วงชีวิต การสะสมจากการปฏิบัตินี้ทำให้ประจักษ์ชัดจากประสบการณ์การเข้าร่วม ประจักษ์ชัดถึงความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับการเคลื่อนไหวตัวของวิถีชีวิตชุมชน

นอกจากนี้ วิชิต นันทสุวรรณ (๒๕๒๘ : ๑๐ – ๑๑) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นและอธิบายลักษณะที่สำคัญดังนี้

๑. ภูมิปัญญาจากการใช้ชีวิตในธรรมชาติ เนื้อหาของภูมิปัญญา คือ การอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในลักษณะของกฎเกณฑ์ที่

พึงปฏิบัติและข้อห้ามที่มีให้ชาวบ้านปฏิบัติ เช่น ความเชื่อต่อธรรมชาติต่าง ๆ เรื่องของผีที่ทำให้เกิด ภาวะสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ระบบเหมืองฝาย ฝิน้ำ ฝินา เป็นต้น

๒. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การอยู่ร่วมกัน ภูมิปัญญาแบบนี้มีพฤติกรรมตามแบบแผน ของสังคม มีกฎเกณฑ์บอกอย่างนั้นดี อย่างนี้ไม่ดี มีระบบความสัมพันธ์ของการอยู่ร่วมกันอย่าง สันติเป็นหลัก มีความเข้าใจในอนิจจังของชีวิตเป็นแก่นสูงสุด รูปธรรมพึงแสดงออกคือ ความเชื่อ เรื่องบรรพบุรุษ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ผีพ่อแม่ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นต้น

๓. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การทำมาหา กินในด้านต่างๆ ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรค เป็นต้น

ภูมิปัญญานี้มีองค์ประกอบหลัก ๆ อยู่ ๓ ส่วน คือ เปลือกนอก กระพี้ และแก่นใน เช่น การ รักษาโรค หรือความรู้ด้านสาธารณสุขของชาวบ้าน มีองค์ประกอบ ๓ ส่วนดังนี้

๑. เปลือกนอก เช่น ชาวบ้านจะอธิบายถึงอาการต่าง ๆ วิเคราะห์สาเหตุของการปวดท้อง และให้ยารักษา

๒. กระพี้ หมายถึง หลักคิดในการอธิบายโรค วิเคราะห์โรคและการรักษาพยาบาล หลักคิด กว้าง ๆ คือ การรักษาด้วยยา

๓. แก่น จะเป็นปรัชญาในการมองชีวิต เมื่อรักษาถึงที่สุดแล้วคนป่วยตาย ก็จะอธิบายถึง คราวหมดอายุ สิ้นเคราะห์กรรมแล้ว ซึ่งเป็นการอธิบายเชิงปรัชญาชีวิต

ภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ของชีวิต สังคมและในสภาพสิ่งแวดล้อมที่ แตกต่างกันและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรม ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะที่สำคัญคือ (ประเวศ วะสี, ๒๕๓๖ : ๒๑ – ๒๓)

๑. ความจำเพาะกับท้องถิ่น เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นสะสมมาจากประสบการณ์หรือชีวิต และสังคมในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ฉะนั้นภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่น มากกว่าภูมิปัญญาที่มาจากข้างนอก แต่อาจเอาไปใช้ในท้องถิ่นที่แตกต่างไม่ได้หรือได้ไม่ดี

๒. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม มีความเชื่อมโยงเป็น บูรณาการ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม

๓. มีความเคารพผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญกับประสบการณ์จึงมีความ เคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

๒.๔.๔ ประโยชน์ของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ต่อผู้คนที่อยู่ในชุมชนนั้นและต่อบุคคลภายนอกที่ทำงานกับชุมชน ดังนี้ (ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์, วิศนิ ศิลาตระกูล. ๒๕๓๓ : ๒๒๕ – ๒๓๐)

๑. ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยให้ผู้คนในท้องถิ่นนั้นดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยความสะดวกกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ ความเชื่อและข้อห้ามต่าง ๆ สามารถใช้เพื่อป้องกันการทำลายสิ่งแวดล้อมและช่วยให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติได้อย่างดี

๒. ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถนำมาใช้ เพื่อควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเดียวกัน บรรเทาของบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วและเป็นที่เคารพนับถือกันมา สามารถนำมาลดความขัดแย้งและความมีอคติของคนในชุมชน ความเชื่อเรื่องบางบุญ คุณโทษ นรก สวรรค์ กรรมและวาสนา ส่งผลต่อพฤติกรรมของชาวบ้าน ความซาบซึ้งในนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก ส่งผลให้คนอ่านอ่อนโยนง่าย รักความสงบ มีความผูกพันต่อผู้ที่มีความทุกข์ยากและลดการกดขี่ได้สูง

๓. ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ประโยชน์ด้านการรักษาสุขภาพอนามัยและการรักษาพยาบาล เป็นกระบวนการรักษาที่ช่วยเยียวยาและยกระดับจิตใจของผู้ป่วยให้มีพลังใจต่อสู้กับโรคร้ายไข้เจ็บ

๔. ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่ประยุกต์แล้วนำมาใช้ประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เรื่องของเกษตรธรรมชาติ การแก้ปัญหาเรื่องการใช้น้ำเพื่อการเกษตร การป้องกันกำจัดแมลงโดยไม่ใช้สารเคมี

๕. ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยเสริมสร้างและดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของสังคมนั้นจารีตประเพณี ขนบธรรมเนียม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเป็นเรื่องที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่บรรพบุรุษ การปรับเปลี่ยน การประยุกต์ และการสืบทอด ด้วยแล้วแต่ต้องอาศัยภูมิปัญญาของผู้คนในสังคม เพื่อให้เกิดความสอดคล้อง เหมาะสมกับสภาพการณ์และเงื่อนไขที่เปลี่ยนไป ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ต้องภาคภูมิใจเพราะเป็นคุณลักษณะเฉพาะท้องถิ่นนั้น

๖. การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ช่วยให้เข้าใจชุมชนและสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการกำหนดท่าทีและเนื้อหาการทำงานกับชุมชนให้การทำงานด้านการพัฒนา การจัดการศึกษามีความเหมาะสมกับชีวิตความต้องการและสภาพท้องถิ่น ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้ประโยชน์ก็จะเกิดกับกลุ่มเป้าหมายอย่างแท้จริง

๒.๔.๕ แนวทางการศึกษาและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของชาวบ้านรุ่นหนึ่งถ่ายทอดสู่ชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่ง ด้วยวิธีการหลายลักษณะ นับว่าเป็นกระบวนการที่ค่อยเป็นค่อยไปตามธรรมชาติของแต่ละชุมชน อย่างไรก็ตาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นแม้ว่าจะเป็นองค์ความรู้อันมหาศาลที่มีอยู่ทั่วไปทุกหมู่บ้านก็ตาม เมื่อถูกละเลย ขาดการยอมรับ ขาดการสืบทอด ในที่สุดก็จะขาดสายใยแห่งการต่อโยงระหว่างของเก่ากับของใหม่ ระหว่างอดีตกับปัจจุบันจึงจำเป็นต้องหาแนวทางการศึกษาและเผยแพร่นี้ (สามารถ จันทรสุรีย์, ๒๕๓๖ : ๑๕๓ – ๑๕๕)

๑. การทำความเข้าใจเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการศึกษาหาความรู้ ทำความเข้าใจ จากนั้นก็ไปเยี่ยมชม ศึกษาดูงาน พบปะสนทนา กับปราชญ์ชาวบ้าน เพื่อดำเนินการส่งเสริมพัฒนา พื้นฟู สืบทอดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อไป

๒. การเก็บรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการสืบค้น สอบถาม ขอความร่วมมือจาก ชาวบ้านเพื่อให้ได้ข้อมูลมา แล้วนำมาวิเคราะห์จัดระบบเป็นเอกสารสำหรับศึกษา ส่งเสริม เผยแพร่ ค้นคว้า วิจัยในระดับลึกต่อไป

๓. การศึกษา ค้นคว้า วิจัย โดยส่งเสริมสนับสนุนให้มีการวิจัย เพื่อให้เกิดความรู้ความ เข้าใจอย่างถ่องแท้ เกิดองค์ความรู้ในรากเหง้าพื้นเพของภูมิปัญญาในแต่ละด้านในแต่ละท้องถิ่น อย่างแท้จริง

๔. การส่งเสริมเผยแพร่ โดยการรวบรวมองค์ความรู้ที่เหมาะสมแล้วเลือกสรรอย่าง พิถีพิถัน ระมัดระวังที่เหมาะสมในแต่ละประเด็น แต่ละลักษณะ นำมาจัดทำสื่อเพื่อการเผยแพร่ทาง สื่อมวลชนทุกสาขาคตามโอกาสอันเหมาะสม โดยมีเป้าหมายเผยแพร่ในประเทศ เพื่อส่งเสริมให้ ชาวบ้านนำความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นไปสืบทอด ปรับ ประยุกต์ให้สมสมัย ส่วนการ เผยแพร่ไปสู่ต่างประเทศ เพื่อให้เห็นถึงศักดิ์ศรีอันดงามของปราชญ์ชาวบ้านไทยและเกียรติภูมิของ ชาติไทย

๕. การสนับสนุนคืนภูมิปัญญาให้แก่ชาวบ้าน โดยยอมรับในความมีภูมิปัญญาของชาวบ้าน ไม่ดูถูกดูแคลน ยอมรับในศักยภาพของชาวบ้านในความเป็นตัวของตัวเอง ให้มีอิสระในการตัดสินใจ อย่างมีศักดิ์ศรี เลิกบงการ เลิกครอบงำชาวบ้าน โดยยกย่องและให้กำลังใจช่วยเหลือสนับสนุนใน กิจกรรมที่ชาวบ้านคิด ชาวบ้านทำด้วยความเคารพ

๒.๕ เทคนิคการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

ก่อนจะกล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ขอกล่าวถึงความหมายของชุมชน ซึ่งที่ใช้นี้มีใช้เพียงอยู่ในละแวกบ้านใกล้เคียงกัน หรืออยู่ในอาณาเขตหมู่บ้านเดียวกัน ตำบลเดียวกัน ก็ถือเป็นชุมชนในความหมายที่ดีได้ จึงขอความหมายของสัญญา (๒๕๒๕ หน้า ๖) ที่ระบุไว้คือ “ชุมชนหมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้” (นรินทร์ชัย พัฒนพงศ์ ๒๕๔๗ : ๑๑๑ – ๑๑๕)

จากความหมายที่สัญญา (๒๕๒๕) ให้ไว้ ชุมชนจึงมี ๓ ส่วนด้วยกันคือ

- อาณาบริเวณพื้นที่ (geographical area – territorial)
- มีความผูกพันกัน (common ties)
- ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (social interaction)

จึงเห็นได้ชัดเจนว่า คนในชุมชนจึงมีใช้อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันเท่านั้น ยังต้องมีความผูกพัน และจากนั้นจึงมีกิจกรรมเพื่อจะมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมร่วมกัน อันทำให้ช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในชุมชนได้เอง (มิใช่รอให้รัฐมาทำให้ทุกอย่าง) อันเป็นการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน ในระยะปัจจุบัน จะเห็นว่าชุมชนอาจผูกพันกันทั่วโลก โดยอาจเกิดขึ้นจากบุคคลจากถิ่นต่าง ๆ ในโลก แต่เกาะเกี่ยวผูกพันกัน และมีปฏิสัมพันธ์กันได้ เช่น ชุมชนที่สัมพันธ์ทาง internet เป็นต้น ดังนั้นการพัฒนาชุมชนจึงความต้องให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมกัน มีปฏิสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก มิฉะนั้นแล้ว แม้ชุมชนจะมีสิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย แต่ผู้คนไม่ร่วมมือร่วมใจกัน ก็ไม่ควรเรียกว่าเกิดการพัฒนาชุมชนขึ้นมา

๒.๕.๑ หลักการ

จากการทราบถึงว่าชุมชนที่ดีต้องมีความผูกพันกัน จึงเกิดความห่วงใย มีปฏิสัมพันธ์ หรือเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งเป็นความจำเป็นที่นักพัฒนาต้องปลูก การมีส่วนร่วมนี้ให้ได้ จากนั้นจึงเกิดความริเริ่มพึ่งตนเอง โดยอาศัยความร่วมมือร่วมใจ และมีความรู้สึกรับผิดชอบที่จะเป็นเจ้าของชุมชน โดยดำเนินการไปตามลำดับ คือ

๑. ร่วมกันศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน
๒. ร่วมวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาที่เกิดในชุมชน พร้อมแนวทางแก้ไข
๓. ร่วมเลือกวิธีที่เหมาะสมจากแนวทางเลือกต่าง ๆ แล้ววางแผนแก้ไขปัญหา

๔. แบ่งความรับผิดชอบดำเนินการตามแผนที่วางไว้ เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน

๕. ร่วมติดตามและประเมินผลโครงการที่ดำเนินการไป

๒.๕.๒ วิธีการ / ข้อควรคำนึงถึง

การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมีหลายขั้นตอน จึงจะกล่าวถึงแต่ละขั้นตอนที่เป็นลำดับไปคือ

๑. ขั้นการร่วมกันศึกษาชุมชน

ดำเนินการเพื่อ

- ค้นหาปัญหาและความต้องการในการแก้ไขปัญหาที่แท้จริงของชุมชน
- จัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่จะแก้ไข ก่อน – หลัง โดยคนในชุมชน

วิธีการ

- ใช้เทคนิคการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน (participatory rural appraisal)
- บุคคลภายนอกเป็นผู้รับฟังชาวบ้านให้มากที่สุด เป็นเพียงวิทยากรกระบวนการในการ

ดำเนินการ

- การปฏิบัติขั้นนี้เพื่อค้นหาปัญหาและความต้องการเพื่อแก้ไขปัญหาที่แท้จริงของชุมชน
- จัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่จะแก้ไขก่อน – หลัง โดยคนในชุมชน

ผลที่ได้

- ทราบประวัติชุมชน
- ทราบลักษณะทั่วไป ด้านทรัพยากร อาชีพ วิถีชีวิต วัฒนธรรมท้องถิ่น ปัญหาทั่วไป

และความต้องการแก้ไขปัญหาของชุมชน ฯลฯ

๒. ขั้นการร่วมวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาพร้อมแนวทางแก้ไข

ดำเนินการเพื่อ

- ทราบถึงสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาสำคัญจะได้ร่วมกันคิดวิธีแก้ไขให้ตรงจุด
- ร่วมกันแสวงหาทางและร่วมมือในปัญหาที่ส่วนใหญ่เห็นควรแก้ไขในลำดับต้น ๆ

วิธีการ

- ใช้การอภิปรายแยกแยะถึงสาเหตุ โดยแบ่งกลุ่มย่อยแล้วนำมาเสนอ หรือใช้เทคนิค

SWOT ที่กล่าวมาแล้ว

- กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกที่จะแสดงความคิดเห็นในกลุ่มที่ละม้ายกับตนให้มากที่สุด (แบ่งกลุ่มย่อย เช่น คนฐานะลำบาก ปานกลาง และฐานะดี ในชุมชน)

- ให้ทุกฝ่ายสนใจต่อการแสดงความคิดเห็นของผู้นำเสนอแต่ละคนอย่างเสมอภาค

👏 ผลที่ได้

- ความเป็นมาของสาเหตุแห่งปัญหาเพื่อการแก้ไข
- ความสำคัญของปัญหาแต่ละปัญหา พร้อมแนวทางการแก้ไข
- อารมณ์ – ความรู้สึกต่อปัญหาที่อยากแก้ไข
- เข้าใจสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ของท้องถิ่นอันก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ

๓. ขั้นการร่วมในการเลือกวิธีและวางแผนการแก้ไขปัญหาลำคัญของชุมชน

👏 ดำเนินการเพื่อ

- ได้วิธีและแผนการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมกับชุมชนให้มากที่สุด

👏 วิธีการ

- เสนอให้ชาวบ้านแบ่งกลุ่มเสนอวิธีการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหานั้น ๆ
- อภิปรายข้อดี ข้อด้อย และความเป็นไปได้ ที่จะแก้ไขปัญหานั้น ๆ
- เสนอให้ชาวบ้านตัดสินใจและมีส่วนร่วมในการกำหนดขั้นตอนแต่ละขั้น เพื่อแก้ปัญหา

ตลอดจนแบ่งหน้าที่ และความรับผิดชอบกัน

- ย้ำว่าการแก้ปัญหาแต่ละอย่าง อาจมีวิธีแก้ได้มากกว่า ๑ วิธี ขึ้นกับความเหมาะสมต่าง ๆ
- อาจต้องประชุมแล้วกลับไปไตร่ตรอง แล้วมาประชุมอีกครั้งที่ ๒ หรือ ๓ จึงจะได้

ข้อสรุปก็ได้

👏 ผลที่ได้

- ได้แผนการแก้ไขปัญห โดยแต่ละขั้นตอนการจัดให้มีการรับผิดชอบร่วมกันในรายละเอียด
- รายนามผู้ร่วมในการดำเนินงานที่เป็นแกนหลักที่ควรต้องประสานงานต่อไป

๔. ขั้นการร่วมกันแบ่งความรับผิดชอบ แล้วดำเนินการตามแผนที่วางไว้

👏 ดำเนินการเพื่อ

- ให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบ และเป็นเจ้าของในการพัฒนาชุมชน
- ให้มีส่วนร่วมในการลงทุน ลงแรง ร่วมค้นหาวิธีการแก้ไข และเลือกวิธีแก้ไข และตระหนักถึง

หน้าที่ที่ต้องร่วมกับรับผิดชอบในงานส่วนร่วม

👉 วิธีการ

- ร่วมกันกำหนดรายละเอียดแต่ละขั้นตอน และผู้รับผิดชอบ
- ให้คำนึงว่าความสัมพันธ์ของกิจกรรมต่าง ๆ ที่ผู้รับผิดชอบต้องทำให้ลุล่วงไปจะส่งผลให้ฝ่ายที่เกี่ยวข้องทำได้ดีด้วย

- ควรมีการกำหนดเวลาของแต่ละขั้นตอนไว้ด้วย เพื่อให้ฝ่ายต่าง ๆ ที่จะมาร่วมมาช่วยได้อย่างต่อเนื่องกัน

- แม้มีสมาชิกบางคนไม่รับผิดชอบต้องเตรียมแผนที่จะมีตัวแทนคอยเสริมให้งานสำเร็จไปได้

👉 ผลที่ได้

- บันทึกข้อบกพร่องต่าง ๆ เพื่อเป็นแนวทางประเมินผลต่อไป

๕. ขั้นการร่วมติดตามและประเมินผลโครงการ

👉 ดำเนินการเพื่อ

- ติดตามความก้าวหน้าในขั้นตอนต่าง ๆ เมื่อเทียบกับแผนการที่วางไว้
- เพื่อปรับปรุงข้อบกพร่องให้ลุล่วงไปจนงานสำเร็จไปได้

👉 วิธีการ

- รวบรวมข้อมูล ข่าวสารเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรตามแผนที่วางไว้
- ร่วมวิเคราะห์ถึงปัญหา อุปสรรค ที่เกิดขึ้นเพื่อเตรียมแก้ไข ในกรณีที่มีการร่วมกันทำงานอีกในโอกาสต่อไป

- เปรียบเทียบสถานการณ์ก่อน และหลังจากทำโครงการ ว่าโดยรวมเกิดผลกระทบ (impact) ต่อชุมชนอย่างไรบ้าง

- เมื่อมีข้อบกพร่องในระดับที่จะเสียหายต่องาน ต้องช่วยให้สมาชิกในชุมชนค้นหาและแก้ไข เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติต่อไป

👉 ผลที่ได้

- จะทราบว่าการทำงานร่วมกันมักมีปัญหาอุปสรรค แต่ถ้าร่วมกันแก้ไข ก็จะทำให้งานสำเร็จ
- ควรประเมินทั้งผลที่เห็นได้ชัดเจน เช่น ผลผลิตเพิ่มขึ้นหรือลดลง และผลที่เกิดขึ้นแก่ความรู้สึกของคนในชุมชนด้วย

- ควรเผยแพร่ผลที่ได้โดยอาจใช้คำเปรียบเทียบ ใช้ภาพที่คุ้นเคย หรือการ์ตูน ฯลฯ และใช้ชื่อสมาชิกในชุมชนที่ร่วมกันทำให้โครงการสำเร็จ

๒.๖ สภาพทั่วไปและข้อมูลพื้นฐานขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน

๒.๖.๑ ที่ตั้ง

องค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตั้งอยู่เลขที่ ๑๑๕ หมู่ที่ ๒ ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา และอยู่ห่างจากจังหวัดประมาณ ๑๘ กิโลเมตร มีเนื้อที่รวม ๓๕.๑๒ ตารางกิโลเมตร หรือ ๒๑,๕๕๐ ไร่

องค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน ได้รับการยกย่องฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล และมีฐานะเป็นนิติบุคคลและเป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติสภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ. ๒๕๓๗ ตามประกาศกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๐ โดยมี นายสุทธิ นิลนนท์ กำนันตำบลคลองเขื่อน เป็นประธานกรรมการบริหาร (โดยตำแหน่ง) คนแรก และได้เปลี่ยนเป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล มีนายประสิทธิ์ สมบูรณ์ เป็นนายกองค์การบริหารส่วนตำบล คนปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๔๘)

๒.๖.๒ อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือจรด	ตำบลบางโรง	กิ่งอำเภอกองเขื่อน
ทิศใต้จรด	ตำบลบางตลาด	กิ่งอำเภอกองเขื่อน
ทิศตะวันออกจรด	ตำบลปากน้ำ	อำเภอบางคล้า
ทิศตะวันตกจรด	ตำบลก้องแก้ว	กิ่งอำเภอกองเขื่อน

๒.๖.๓ เขตการปกครอง

แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น ๖ หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ ๑	ชื่อบ้านพลับ	มีนายประยุทธ์	พิศวาส	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ ๒	ชื่อบ้านลาดปลาเค้า	มีนายสัมพันธ์	นาคกุลบุตร	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ ๓	ชื่อบ้านคลองเขื่อน	มีนางสาวธิดารัตน์	กลิ่นไม้	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ ๔	ชื่อบ้านหัวลำพู	มีนายสุชาติ	เสนหา	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ ๕	ชื่อบ้านวังควาย	มีนายสำเริง	เนตรสาคร	เป็นผู้ใหญ่บ้าน
หมู่ที่ ๖	ชื่อบ้านหัวลำพูเก่า	มีนายประทุม	มีงาย	เป็นผู้ใหญ่บ้าน

๒.๖.๔ ประชากร

มีประชากรทั้งสิ้น ๓,๖๒๕ คน แยกเป็นชาย ๑,๗๗๖ คน เป็นหญิง ๑,๘๔๙ คน มีจำนวนครัวเรือน ๑,๐๔๕ ครัวเรือน มีความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ย ๑๒๐ คน / ตารางกิโลเมตร แยกเป็นหมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ ๑ บ้านพลับ ชาย ๒๕๕ คน หญิง ๒๕๘ คน รวม ๕๑๓ คน

หมู่ที่ ๒ บ้านลาดปลาเค้า ชาย ๕๐๒ คน หญิง ๔๖๕ คน รวม ๙๖๗ คน

หมู่ที่ ๓ ชื่อบ้านคลองเขื่อน ชาย ๓๑๕ คน หญิง ๓๓๐ คน รวม ๖๔๕ คน

หมู่ที่ ๔ ชื่อบ้านหัวลำพู ชาย ๑๕๐ คน หญิง ๒๑๕ คน รวม ๔๐๕ คน

หมู่ที่ ๕ ชื่อบ้านวังควาย ชาย ๓๓๓ คน หญิง ๓๔๒ คน รวม ๖๗๕ คน

หมู่ที่ ๖ ชื่อบ้านหัวลำพูเก่า ชาย ๑๖๕ คน หญิง ๑๘๖ คน รวม ๓๕๑ คน

รายการ	ปีปัจจุบัน	ปีที่แล้ว	๒ ปีที่แล้ว
ประชากรชาย (คน)	๑,๗๗๖	๑,๘๔๗	๑,๘๔๖
ประชากรหญิง (คน)	๑,๘๔๙	๑,๘๗๘	๑,๘๔๗
รวมประชากร (คน)	๓,๖๒๕	๓,๗๒๕	๓,๖๙๓
บ้าน (หลังคาเรือน)	๑,๐๔๕	๑,๐๔๕	๑,๐๔๗

๒.๖.๕ การศึกษา

โรงเรียนระดับอนุบาล , ศูนย์เด็กเล็ก จำนวน ๓ แห่ง ดังนี้

๑. โรงเรียนวัดคลองเขื่อน

- ครู จำนวน ๑ คน
- นักเรียน จำนวน ๑๑ คน

๒. โรงเรียนวัดบ้านกล้วย

- ครู จำนวน ๑ คน
- นักเรียน จำนวน ๘ คน

๓. โรงเรียนโสภณประชาเทวารุทธารักษ์

- ครู จำนวน ๒ คน

- นักเรียน	จำนวน ๒๒ คน
โรงเรียน ระดับประถมศึกษา	จำนวน ๓ แห่ง
๑. โรงเรียนวัดคลองเขื่อน	
- ครู	จำนวน ๓ คน
- นักเรียน	จำนวน ๖๓ คน
๒. โรงเรียนวัดบ้านกล้วย	
- ครู	จำนวน ๓ คน
- นักเรียน	จำนวน ๔๘ คน
๓. โรงเรียนโสภณประชาเทวพุทธารักษ์	
- ครู	จำนวน ๑๓ คน
- นักเรียน	จำนวน ๑๔๖ คน

๒.๖.๖ สาธารณสุข

- มีสถานบริการสาธารณสุข จำนวน ๒ แห่ง
- สถานที่ตั้ง สถานีอนามัยตำบลคลองเขื่อน หมู่ที่ ๓ มีเจ้าหน้าที่ จำนวน ๓ คน
- สถานที่ตั้ง สถานีอนามัยตำบลคลองเขื่อน หมู่ที่ ๕ มีเจ้าหน้าที่ จำนวน ๓ คน

๒.๖.๗ ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

- สถานีตำรวจภูธรกิ่งอำเภอคลองเขื่อน จำนวน ๑ แห่ง
- สถานที่ตั้ง หมู่ที่ ๒
- อาสาสมัครป้องกันภัยฝ่ายพลเรือน จำนวน ๘๐ คน

๒.๖.๘ การป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย

- รถยนต์บรรทุกน้ำ จำนวน ๑ คัน

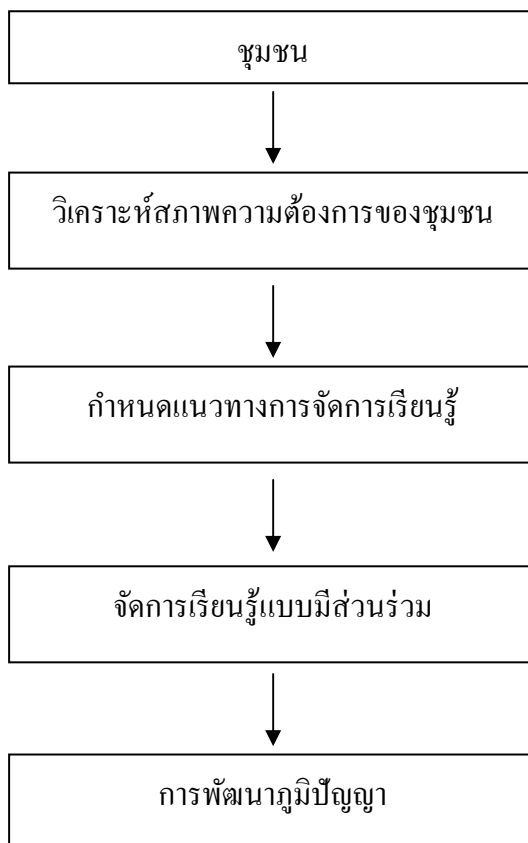
๒.๖.๙ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

- สระน้ำขนาดใหญ่ จำนวน ๑ แห่ง หมู่ที่ ๓
- สระน้ำ จำนวน ๒ แห่ง หมู่ที่ ๒
- คลองส่งน้ำ ลำธาร ห้วย จำนวน ๑๔ แห่ง

บทที่ ๓

กรอบแนวคิดในการวิจัย

๓.๑ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๓.๒ ขั้นตอนและวิธีการศึกษาวิจัย

คณะผู้ศึกษากำหนดการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ระหว่างประชากรในหมู่ ๒ หมู่ ๓ และหมู่ ๕ เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการความรู้ โดยมีขั้นตอนและวิธีการศึกษาวิจัยดังนี้

๑. ศึกษาเอกสาร

๒. เก็บรวบรวมข้อมูล โดยตระหนักถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสะท้อนกลับ มีส่วนร่วมวิเคราะห์และสังเคราะห์ ระหว่างผู้นำชุมชน ผู้ร่วมดำเนินงาน โดยวิธีการดังนี้

๒.๑ สัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูล

๓. จัดทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างชุมชน

๔. ประมวลผลข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ระหว่างนักวิจัย

๕. จัดทำรายงานวิจัย

๓.๓ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ได้แก่ กลุ่มสตรี และกลุ่มเกษตรกร ที่ปลูกตะไคร้ ในตำบลคลองเขื่อน
กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ กลุ่มสตรี และกลุ่มเกษตรกร ที่ปลูกตะไคร้ ในหมู่ ๒ หมู่ ๓ และหมู่ ๕
ในตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

๓.๔ การรวบรวมข้อมูล

๑. ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๒. กำหนดกลุ่มเป้าหมาย ผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วย กลุ่มผู้นำเกษตรกร กลุ่มผู้นำสตรี ใน
ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

๓. จัดทำเครื่องมือ ประกอบด้วย แบบสำรวจ แบบสอบถาม

๔. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีการสำรวจอย่างเป็นทางการ การสัมภาษณ์

๕. จัดกิจกรรมพัฒนาองค์ความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้

๖. ประมวลผลข้อมูลวิเคราะห์และเขียนรายงาน

บทที่ ๔

การวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาเรื่องกระบวนการเรียนรู้ และจัดความรู้เรื่องตะไคร้ ของประชาชนตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ผู้วิจัยขอวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ประสบการณ์ ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงานจากธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่า เสริมสร้าง ความสามารถทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์ และมีส่วนเสริมการผลิต (สำราญ แสงจิว ๒๕๔๐ : ๕๗)

ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา พื้นที่ส่วนหนึ่งติดแม่น้ำบางปะกง เหมาะแก่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและมีแหล่งโบราณ เช่น วัดบ้านกล้วย และประชาชนในท้องถิ่น มีความสามัคคีกันเป็นอย่างดี ร่วมแรงร่วมใจกันพัฒนา ประชากรส่วนใหญ่ทำเกษตรกรรม และปศุสัตว์ เช่น เลี้ยงกุ้ง เลี้ยงปลา ทำประมงบางส่วน เลี้ยงไก่ ทำนา ทำสวนมะม่วง ทำสวนมะพร้าว และทำหมวก สืบเนื่องจากปี ๒๕๔๘ สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษาได้ดำเนินโครงการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้างชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ แก่นิสิตนักศึกษาจากสภาพที่เป็นจริงของชุมชน /สังคม และประเทศ โดยเรียนรู้จากการปฏิบัติงานจริง (Activity Based Learning) และช่วยในการพัฒนาความเป็นผู้นำ (Leadership Development) รวมทั้งส่งเสริมให้นิสิตนักศึกษาทำงานที่เป็นประโยชน์แก่สาธารณะ ในช่วงปิดภาคการศึกษา และลดภาระแก่ผู้ปกครองอีกทั้งยังเป็นประโยชน์ ต่อการพัฒนาตนเองชุมชน / สังคมและประเทศชาติ

ลักษณะการจัดกิจกรรมและพัฒนาชุมชนมี ๔ ด้าน คือ เศรษฐกิจชุมชน สาธารณสุข / สุขภาพ สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ได้เลือกพื้นที่ ตำบลคลองเขื่อน เป็นที่ดำเนินการฝึกปฏิบัติงานให้กับนักศึกษาและผู้วิจัยได้เข้าร่วมไปเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ในกลุ่มสาธารณสุขและสุขภาพ และไปสำรวจการใช้สมุนไพรในหมู่บ้านปรากฏว่า ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะปลูกตะไคร้เป็นสินค้าเกษตรที่เป็นอาชีพเสริม โดยปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ราคาตะไคร้ ราคา ๓ บาท / กิโลกรัม และต้องการพัฒนา

ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร โดยการทำน้ำตะไคร้ ผสมดอกอัญชัญ ซึ่งผู้วิจัย ได้นำวิทยากรมาอบรม การทำผลไม้แปรรูปให้ชาวบ้านในหมู่ที่ ๑ และหมู่ที่ ๒ บ้านพลับและบ้านลาดปลาเค้า ในตำบล คลองเขื่อน กิ่งอำเภอกลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา จากการสอบถามกลุ่มผู้นำชาวบ้านปรากฏว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ หันมาทำน้ำตะไคร้ไว้ดื่มในเวลาที่หมู่บ้านจัดกิจกรรมที่เวทีประชาคม ดังนั้น ผู้วิจัยและศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ เล็งเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้และจัดความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพรตะไคร้ ของตำบลคลอง เขื่อน กิ่งอำเภอกลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นสิ่งที่ค้นคว้าและนำศึกษา อันจะช่วยพัฒนา วิถี ชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้พัฒนานำไปสู่วิถีชีวิตแบบพอเพียงได้

๔.๑. ความรู้เกี่ยวกับตะไคร้

ในบรรดาผักพื้นบ้านชนิดต่าง ๆ ดูเหมือนจะมีตะไคร้เองที่เป็นพืชในจำพวกหญ้าชนิด แรก ที่ผาด้านผักรสต่าง ๆ เข้ามาได้ จะยกเว้นที่เพียงไผ่กับข้าวเท่านั้นที่มีโอกาสออกมาแนะนำตัว ก่อนตะไคร้ แต่ไผ่ก็นับญาติว่าเป็นหญ้าได้ไม่เต็มปากนัก เนื่องจากมีนักพฤกษศาสตร์ยุคใหม่หลาย ท่านจัดไผ่เอาไว้คนละวงศ์กับพวกหญ้าอื่น ๆ ส่วนข้าวนั้นอยู่ในวงศ์หญ้าแน่นอน แต่ไม่นับว่าเป็น ผัก (เพราะผักคือพืชที่ใช้ทำกับข้าว) ดังนั้นตะไคร้จึงนับเป็นพืชในวงศ์หญ้า คือ Gramineae ซึ่งถือว่าเป็น หญ้าแท้ ๆ เช่นเดียวกับหญ้าคา หญ้าแพรก หญ้าแฝก ฯลฯ ที่ภาคภูมิ ซึ่งจะจัดตะไคร้ให้เป็นผัก เองเอง แต่ชาวไทยเมื่อว่าร้อยปีมาแล้วก็จัดให้ตะไคร้อยู่พวกผักเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จาก หนังสืออักขราภิธานศรับท์ ของหมอบรัดเลย์ ดี พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ หรือ ๑๒๔ ปี มาแล้ว อธิบาย เอาไว้ว่า “ตะไคร้ คือ ต้นผัก อย่างหนึ่งต้นเท่านั้นมือเป็นกอใหญ่ กลิ่นหอมสำหรับใช้เป็น เครื่องแกง” เห็นได้ชัดว่าคนไทยถือว่าตะไคร้เป็นผักมานานแล้ว

ตะไคร้ เป็นพืชวงศ์หญ้าหรือ Gramineae เช่นเดียวกับข้าว ข้าวโพด ข้าวฟ่าง ข้าวสาลี ข้าวบาเลย์ ฯลฯ เป็นพืชล้มลุก มีลำต้นใต้ดิน (Rhizome) หรือเหง้า ส่วนที่อยู่เหนือดินลักษณะคล้าย ลำต้นนั้น คือส่วนกาบใบซึ่งซ้อนกันอยู่แน่นเช่นเดียวกับกล้วยหรือขำนั้นเอง ใบตะไคร้ ประกอบด้วยสามส่วน คือ ก้านใบ (ประกอบเป็นลำต้นเหนือพื้นดิน) หูใบ (ส่วนต่อระหว่างกาบใบ และตัวใบ) และตัวใบซึ่งมีลักษณะเรียวยาว ปลายแหลมกว้างประมาณ ๑๐ – ๑๒๐ เซนติเมตร ปลายใบโค้งห้อยลงสู่พื้นเมื่อใบแก่ขึ้น ส่วนใบอ่อนจะโผล่ขึ้นมาตรงกลางลำต้นและใบตะไคร้

สีเขียวอมเทา ตะไคร้เป็นพืชที่มีดอกขาว คนไทยแต่ก่อนถือว่า การที่ตะไคร้ดอกออกนับเป็นโชคดี เช่นเดียวกับคนไทยสมัยนี้เชื่อในต้นไม้มงคล เช่น ต้นวาสนา นั่นเอง

ตะไคร้ขึ้นรวมกันเป็นกอแน่น เพราะมีการแตกหน่อออกไปเรื่อย ๆ มีผู้คำนวณพบว่า ตะไคร้หนึ่งต้น จะแตกกอเพิ่มขึ้นเป็น ๕๐ ต้น ภายในปีเดียวเท่านั้น

ถิ่นกำเนิดดั้งเดิมของตะไคร้นั้นอยู่ในเขตร้อน (Tropical) สันนิษฐานว่าเป็นแถบหมู่เกาะอินเดียตะวันตกและถูกนำไปปลูกทั่วโลก รวมทั้งบริเวณประเทศไทย ซึ่งคงเข้ามานานนับร้อย ๆ ปี แล้ว จนกลายเป็นพืชพื้นบ้านของไทย และกลมกลืนไปกับวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของคนไทย โดยเฉพาะด้านการปรุงอาหาร

ตะไคร้มีชื่อทางวิทยาศาสตร์ว่า *Cymbopogon Citratus* CDC; Stapf ชื่อในภาษาอังกฤษ คือ Lemon Grass ภาคกลางเรียกตะไคร้หรือตะไคร้แกง

ภาคเหนือ เรียก จะไคร ภาคใต้ เรียก ไคร ไทยใหญ่ เรียก กาหอม ปราจีนบุรี เรียก หัวสิงห์เช่นเดียวกับภาคอีสาน

ตะไคร้เป็นพืชที่ปลูกง่ายที่สุดชนิดหนึ่ง ทนโรคและแมลงตลอดจนความแห้งแล้งและดินเหลวได้ดี เกษตรกรบางคนปลูกตะไคร้ป้องกันดินชะล้างพังทลาย ตามขอบบ่อ คันนา หรือพื้นที่ลาดเขาได้ดีเช่นเดียวกับหญ้าแฝก (เพราะเป็นพืชในวงศ์หญ้า เช่นเดียวกัน) นอกจากนี้ยังแตกกอขยายพันธุ์ได้อย่างรวดเร็ว

๔.๑.๑ ลักษณะโดยทั่วไป

โดยทั่วไปแบ่งตะไคร้ออกเป็น ๖ ชนิด ได้แก่

๑. ตะไคร้กอ

๒. ตะไคร้ต้น

๓. ตะไคร้หางนาค

๔. ตะไคร้หน้า

๕. ตะไคร้หางสิงห์

๖. ตะไคร้หอม

เป็นพืชตระกูลหญ้า ตะไคร้เป็นพืชที่เจริญเติบโตง่าย อาจมีทรงพุ่มสูงถึง ๑ เมตร มีลำต้นที่แท้จริงประมาณ ๔-๗ เซนติเมตร ลำของต้นจะถูกห่อหุ้มไปด้วยกาบใบโดยรอบ ใบยาวแฉกเส้นใบขนานกับก้านใบ ใบของตะไคร้อุดมไปด้วยน้ำมันหอมระเหย ที่นิยมนำมาปลูกเป็นพันธุ์พืชเมืองที่ปลูกกันโดยทั่วไป

๔.๑.๒ สารพฤษ

ทั้งต้นใช้เป็นยารักษาโรคหืด แก้วปวดท้อง ขับปัสสาวะ และแก้หวัดตกโรค หรือทำเป็นยาทาแก้ปวดท้องก็ได้ และยังใช้ร่วมกับสมุนไพรชนิดอื่นรักษาได้ เช่น บำรุงธาตุ เจริญอาหารและขับเหงื่อ

โคนกาบใบและลำต้นทั้งสดและแห้งมีน้ำมันหอมระเหย ตำรายาไทยใช้เป็นยาขับลม แก้อืดท้องเฟ้อแน่นจุกเสียดใช้ลำต้นแก่สดประมาณ ๑ กำมือ (๔๐ – ๕๐ กรัม) ทบพอแห้งคั้นน้ำพวดืดหรือขงน้ำ คั้นวันละ ๓ ครั้ง ก่อนอาหารนอกจากนี้ใช้เป็นยาขับปัสสาวะ สำหรับผู้ป่วยที่มีอาการขัดเบาหรือปัสสาวะไม่คล่อง โดยผู้ป่วยต้องมีมีอาการบวมที่แขนและขา พบว่าน้ำมันตะไคร้มีฤทธิ์ฆ่าเชื้อราและแบคทีเรีย

๔.๑.๓ อาหาร

หากพิจารณาตามมาตรฐานผักชนิดอื่น ๆ ที่นำเสนอไปแล้ว ซึ่งล้วนเป็นผักที่นำมาบริโภคโดยตรง เช่น เป็นผัก จิ้ม แกง ต้ม ผัด ฯลฯ ตะไคร้จะไม่สามารถใช้บริโภคแบบนั้นได้ เมื่อตรวจสอบตำรับอาหารที่ใช้ตะไคร้เป็นเครื่องปรุงด้วย แล้วพบว่าตำรับอาหารที่ใช้ตะไคร้บริโภคโดยตรงดูเหมือนจะมีเพียงตำรับอาหารที่รู้จักดีในชื่อ “ไก่สามอย่าง” ซึ่งประกอบด้วย ตะไคร้ ถั่วลิสง และ

กุ้งแห้ง เป็นหลัก (นอกนั้นอาจเพิ่มจิง หัวหอมแดง และพริกขี้หนู เข้าไปอีกก็ยังคงเรียกว่า “ไก่

สามอย่าง” เช่นเดิมนับเป็นกับแกล้มที่มีชื่อเสียงมากจนได้รับการบันทึกไว้ในพจนานุกรม

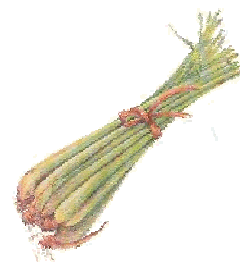
ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ เล่มที่เดียว

กล้านเนื้อคล้ายตัว แก้วปวดยเมื่อย แก้วอาเจียน แก้วกะมัย แก้วคาวคอ แก้วลมวิงเวียน หน้ามืดตาลาย แก้วหวัด ใช้ในการอบสมุนไพร ฯลฯ

นอกจากใช้เป็นยาโดยตรงแล้ว ตะไคร้ยังใช้ชงดื่มเป็นน้ำชา หรือเตรียมน้ำสมุนไพรดื่มได้ดียิ่งอีกด้วย

ประโยชน์ด้านอื่นๆ

เมื่อนำตะไคร้มากลั่นด้วยไอน้ำจะได้น้ำมันหอมระเหยที่เรียกว่า Lemon Grass Oil ใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเครื่องสำอาง น้ำหอมและวิตามินเอ เป็นต้น ถือกันว่าน้ำมันตะไคร้ที่ปลูกแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีคุณภาพดีที่สุด ประเทศไทยจึงมีโอกาผลิตน้ำมันตะไคร้คุณภาพดีออกขายในตลาดโลกแข่งกับแหล่งอื่นๆ ได้ในอนาคต

๔.๒ กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับตะไคร้

ตะไคร้เป็นพืชที่อายุหลายปี ลำต้นรวมกันเป็นกอใบยาวเขียว ปลายแหลมสีเขียวอมเทา และมี กลิ่นหอม ออกดอกเป็นช่อยาวมีดอกเล็กฝอยเป็นจำนวนมาก ผลมีขนาดเล็กไม่ค่อยติดดอก และผล ตะไคร้ปลูกง่ายเจริญได้ดีในดินแทบทุกชนิด ซึ่งในตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา แบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น ๖ หมู่บ้าน หมู่ที่ ๑ บ้านพลับ หมู่ที่ ๒

บ้านลาดปลาเค้า หมู่ที่ ๓ บ้านคลองเขื่อน หมู่ที่ ๔ บ้านห้วยลำพู หมู่ที่ ๕ บ้านวังควาย

หมู่ที่ ๖ บ้านห้วยลำพูเก่า โดยประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตร โดยทำนา เป็นอาชีพหลักและ

ปลูกมะม่วง เลี้ยงกุ้ง โดยเกษตรกรส่วนใหญ่ปลูกตะไคร้ไว้ที่คันบ่อกุ้ง และยังปลูกตะไคร้เป็นพืชเศรษฐกิจ โดยในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ตะไคร้มีราคา ๑๐ บาท จากการสอบถามกลุ่มเกษตรกรต้องการ

เรียนรู้เกี่ยวกับสรรพคุณของตะไคร้ และการนำตะไคร้ไปแปรรูป เสริม ด้านสุขภาพและการดำรงชีวิต โดยในหมู่ที่ ๒ บ้านลาดปลาเค้า จะมีการปลูกตะไคร้มากที่สุด ดังนั้นศูนย์ศิลปะวัฒนธรรมและท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนรินทร์ จึงเล็งเห็นว่าตะไคร้เป็นสมุนไพร

ที่ควรศึกษา จากการสัมภาษณ์กลุ่มสตรีได้ข้อมูลดังนี้

- นางวินิดา วงศ์กำภู อยู่หมู่ที่ ๕ อาชีพเลี้ยงกุ้ง โดยเริ่มปลูกตะไคร้ในปี ๒๕๕๐ เนื่องจากตะไคร้มีราคาแพง โดยส่วนใหญ่จะนำตะไคร้ไปประกอบอาหาร คือ ตำน้ำพริกและคุณรำพึง วัฒนะน้อย อยู่หมู่ที่ ๕ อาชีพตัดเย็บเสื้อผ้าและประธานกลุ่มสตรี หมู่ที่ ๕ โดยปัจจุบันมีสมาชิก

อยู่ ๒๑ คน มีเงินกองทุน ๖,๐๐๐ บาท ได้นำตะไคร้ไปประกอบอาหาร คือ ตำพริก คือ น้ำพริก

ปลาย่าง

- นางชะลูด อาริยะสัตถกรรม อยู่หมู่ที่ ๔ อาชีพทำนา โดยปลูกตะไคร้มานานกว่า ๑๐ ปี และนำตะไคร้ไปประกอบอาหารโดยตำน้ำพริก

- นางลิ้นจี่ สมบูรณ์ อยู่หมู่ที่ ๔ อาชีพทำสวนและทำนา โดยปลูกตะไคร้มา ๓ ปี ซึ่งไปเอาพันธุ์ตะไคร้มาจากหมู่ที่ ๒ โดยส่วนใหญ่จะนำตะไคร้ไปประกอบอาหาร เครื่องแกง , ต้มยำ

- นายโสภณ อักษร อยู่หมู่ที่ ๔ ได้เป็นคนทำน้ำตะไคร้ส่งให้ที่บ้านกำนัน และมีการจัดการทำเวทีประชาคม

- นางเอมอร จูเจริญ อยู่หมู่ที่ ๔ ประธานกลุ่มสตรี หมู่ที่ ๔ โดยได้หมู่ที่ ๔ มีอาชีพ เย็บผ้า กางเกง โดยกลุ่มสตรีมีรายได้เสริมตัวละ ๒ บาท

- นางบังอร พุ่มนิคม อยู่หมู่ที่ ๔ โดยปลูกตะไคร้ไว้รอบคันทนาเป็นเวลา ๓ – ๔ ปี โดยปลูกขายเป็นส่วนใหญ่

- นางมาลา นาคสิทธิเลิศ อยู่หมู่ที่ ๒ ได้ปลูกตะไคร้มาเป็นเวลา ๓ ปี โดยปลูกหัวคันทนา และต้องการ หารายได้เสริม จากการปลูกตะไคร้โดยกล่าวว่า คนสูงอายจะชอบกินตะไคร้กัน

- นางพริ้ม อยู่หมู่ที่ ๒ ได้ปลูกตะไคร้ไว้ที่คันทนาเพื่อไม่ให้หญ้าขึ้น และสามารถป้องกันดินพังทลายได้ โดยนำตะไคร้ไปทำทรงเครื่อง

จากการสัมภาษณ์ กลุ่มสตรี ในตำบลคลองเขื่อนมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องตะไคร้ ดังนี้

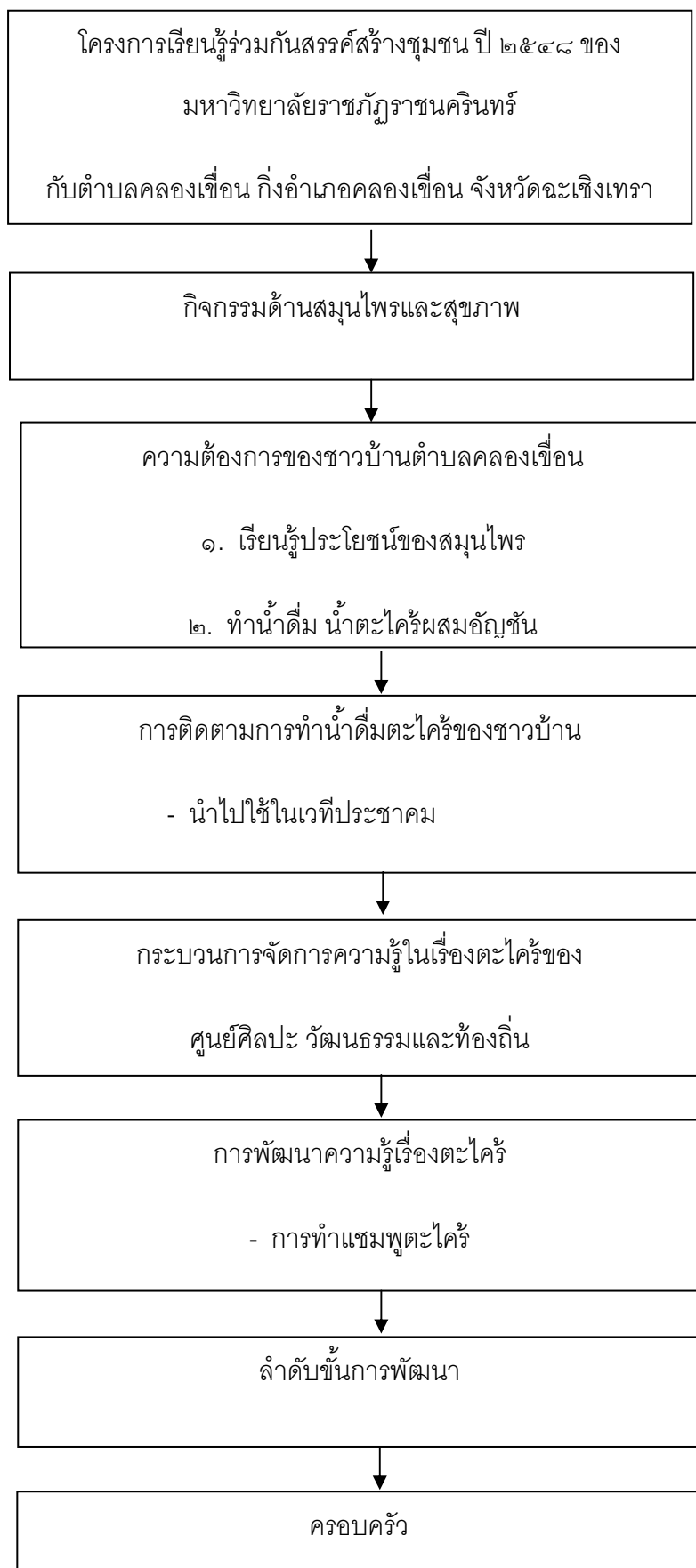
ที่อยู่	ตะไคร้		
	กิน	ขาย	ป้องกันแมลง
- ประชาชนใน หมู่ที่ ๒ หมู่ที่ ๔ หมู่ที่ ๕	- การค่าน้ำพริก - การทำเครื่องแกง - การทำต้มยำ - การทำน้ำตะไคร้	- ในปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ราคา ๑ บาท ปี ๒๕๕๐ ราคา ๑๐ บาท	- ใบตะไคร้แห้งใช้ลอง แทนฟางจะได้ไม่เกิดไร และสามารถป้องกัน แมลงในลำไไ้ได้

ประมวลภาพ การเก็บข้อมูลและสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำเกษตรและกำนันของ

ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

๔.๓ การมีส่วนร่วมในชุมชน

ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้อาศัยเทคนิคการมีส่วนร่วมในชุมชนในการวิเคราะห์ และจัดกระบวนการเรียนรู้ของชาวตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

โดยทำงานการศึกษาดังนี้

๑. ในปีพ.ศ. ๒๕๔๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในตำบลคลองเขื่อนว่าประชากร ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาและทำสวน เป็นอาชีพหลักและทำตะไคร้เป็นอาชีพเสริม ซึ่งจากโครงการการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้างชุมชนปี พ.ศ. ๒๕๔๘ มหาวิทยาลัยฯ ได้ไปจัดกิจกรรมส่งเสริมสมุนไพรและสุขภาพไทยได้จัดเชิญวิทยากร คือ อาจารย์วนิดา เทียงรอด มาจัดอบรมนำดื่มตะไคร้ผสมอัญชัญเป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชน ซึ่งจะเห็นว่าทุนของชุมชนนั้น ได้มาจากทุนธรรมชาติ คือ ตะไคร้ , อัญชัญ ซึ่งเป็นสมุนไพรที่ปลูก ตามบ้านผสมกับทุนทางวัฒนธรรม ได้แก่ ความรู้ที่สะสมมา ทำให้ประชากรในตำบลคลองเขื่อน เปลี่ยนวิถีชีวิตจากที่ดื่มน้ำอัดลมมาดื่มน้ำตะไคร้ซึ่งสรรพคุณของตะไคร้จะขับลม แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ ขับปัสสาวะ

ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๔๙ ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่นต้องการจัดการความรู้เกี่ยวกับ สมุนไพรตะไคร้ให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน จึงได้ประสานงานกับกลุ่มผู้นำชาวบ้าน คือ

นายจำลอง พรเจริญ เกษตรกรผู้เลี้ยงกุ้งหูกที่ ๒ บ้านลาดปลาเค้า ตำบลคลองเขื่อน

กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา และตัวแทนกลุ่มเกษตรกร ติดตามผล การทำน้ำสมุนไพร ตะไคร้ ซึ่งกลุ่มผู้นำชุมชนดังกล่าวได้เล่าว่า หลังจากที่ได้รับการอบรมการทำน้ำสมุนไพรตะไคร้ ได้นำความรู้การทำน้ำสมุนไพรไปใช้ในงานทำบุญ รวมทั้งการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่ง

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ และในปี พ.ศ. ๒๕๕๐ ตะไคร้มีราคาดีมากจนทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกตะไคร้ กันจำนวนมาก

๒. ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้ใช้เทคนิคการมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการ และมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยสอบถามเกี่ยวกับแนวโน้มการแปรรูปสมุนไพรในอนาคต ให้เกิด องค์ความรู้และให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืน เนื่องจากราคาพืชผลทางการเกษตรขึ้นอยู่กับการ ราคา ท้องตลาด โดยกลุ่มผู้นำแสดงความคิดเห็นว่าควรนำตะไคร้มาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่ใช้ใน ชีวิตประจำวัน เช่น สมุนไพรพื้นบ้าน

๓. กลุ่มผู้นำชุมชนมีความต้องการจะเรียนรู้การนำสมุนไพร และผลิตภัณฑ์ตะไคร้แปรรูป คือ แยมพุตะไคร้ และการทำลูกประคบ ไว้ใช้ประจำครัวเรือน

๔. ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้มีการวางแผนร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบล คลองเขื่อน ได้จัดเชิญวิทยากร คือ คุณสุวรรณ กลิ่นเอี่ยม ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนปาริชาติ เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร มาถ่ายทอดการทำแยมพุตะไคร้ และลูกประคบสมุนไพร

โดยได้จัดอบรม วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๕๐ ณ ศาลาประชาคม หมู่ที่ ๔ ตำบลคลองเขื่อน

กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งมีผู้เข้าร่วมอบรม ๖๐ คน ส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มสตรี

โดยมีอาชีพทำนาและทำสวน เป็นส่วนใหญ่ และมีการปลูกตะไคร้ในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่

โดยปลูกไว้กิน เช่น ทำคัมยำ ทำน้ำพริก นอกจากนี้ปลูกไว้ขายและป้องกันแมลง โดยศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่นได้จัดการความรู้ทางสมุนไพร ได้สรุปผลดังนี้

ที่	การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรตะไคร้	
		ใช่	ไม่ใช่
๑.	- ชาวบ้านมีความเข้าใจว่าตะไคร้สามารถรักษาโรคได้ โดยได้รับการถ่ายทอดจากภูมิปัญญา	๑๐๐ %	-
๒.	- อาชีพปลูกตะไคร้สามารถสนองความต้องการ ให้พอมือพอกินไม่เดือดร้อน	๘๒ %	๑๑.๖๖ %
๓.	- ระดับความพอใจในการปลูกตะไคร้เป็นอาชีพหลัก	๕๘.๘๒ %	๔๑.๑๘ %
๔.	- ความพอใจกับราคาขายส่งในตลาด	๕๔.๑๒ %	๔๕.๘๘ %
๕.	- ตะไคร้เป็นพืชเศรษฐกิจที่ขึ้นชื่อไม่ต้องบำรุงรักษา	๕๑.๑๘ %	๔๘.๘๒ %
๖.	- ตะไคร้มีสรรพคุณในการรักษาโรคได้	๕๗.๐๖ %	๔๒.๙๔ %
๗.	- ผู้อบรมเคยอบรมทำน้ำตะไคร้ผสมอัญชันมาก่อน	๗๐.๕๕ %	๒๙.๔๕ %
๘.	- ความต้องการในการแปรรูปตะไคร้เป็นผลิตภัณฑ์ เช่น ลูกประคบ แยมพุ อาหารว่าง	๕๗.๐๖ %	๔๒.๙๔ %

สรุปผลจะเห็นว่า ประชาชนในตำบลคลองเขื่อน ได้รับการถ่ายทอดสมุนไพรมาจากบรรพบุรุษและประชากรส่วนใหญ่ จะมีความพอใจในการปลูกตะไคร้เนื่องจากตะไคร้เป็นพืชเศรษฐกิจที่ขึ้นได้ง่าย และผู้อบรมส่วนใหญ่เคยได้รับการอบรมการแปรรูปน้ำสมุนไพรตะไคร้ ผสมดอกอัญชันมาก่อน และต้องการเรียนรู้เพิ่มด้านการแปรรูป ตะไคร้ คือการทำแยมพุ การทำลูกประคบ และการทำสมุนไพรตะไคร้เป็นอาหารว่าง

ความรู้ของประชากร	การทำตะไคร้แปรรูป					
	แฮมพู	ครีมνωด	น้ำตะไคร้	ลูกประคบ	ยาแก้นุญ	ลูกอม
หมู่ที่ ๒	✓	✓	✓	✓	-	-
หมู่ที่ ๔	✓	✓	✓	✓	✓	✓
หมู่ที่ ๕	✓	✓	✓	✓	✓	✓

กลุ่มผู้มาอบรมจะเห็นว่าตะไคร้สามารถแปรรูปไปทำน้ำดื่มสมุนไพร แฮมพู และครีมνωด ผสม ลูกประคบ ยาแก้นุญ และลูกอม ซึ่งจะเห็นว่า ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้จัดการความรู้โดยจัดอบรมการทำลูกประคบ แฮมพูสระผม และอาหารว่างหลังจากการอบรม

ผู้เข้าอบรม ส่วนใหญ่จะนำความรู้ไปทำที่บ้าน ซึ่งสอดคล้อง (เสรี พงศ์พิศ ๒๕๕๐ : ๗๕ – ๘๐) ได้กล่าวไว้ในสังคม ชุมชนอยู่รอดได้ด้วยระบบ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ และปฏิสัมพันธ์ ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ในวิถีชีวิตของชุมชนที่เชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องและเกื้อกูลกัน ระบบซึ่งชุมชนสร้างขึ้นเองเป็นระบบการจัดการชีวิต จัดการทรัพยากร และทุนต่าง ๆ ของตนเองจัดการอย่างมีแบบมีแผนและเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งผู้ใหญ่วินิจฉัย เข้มเฉลิม ได้แนะนำชาวบ้านให้จัดการสิ่งที่เป็นความจำเป็นพื้นฐาน และสิ่งที่ชาวบ้านทำเองได้ไม่ยาก คือ ข้าว อาหาร สมุนไพร ของใช้ และปุ๋ย จากแนวความคิดของผู้ใหญ่วินิจฉัย ถ้านำมาประยุกต์ใช้กับ กิ่งอำเภอคลองเขื่อนจะเห็นว่า ประชากร

ในตำบลปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักและข้าวสร้างชื่อเสียงให้กับตำบลเป็นอย่างมาก ดังที่นายสุชาติ เสน่หา กำนันตำบลคลองเขื่อน ได้กล่าวว่าประชากรในหมู่ที่ ๔ เป็นต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง และได้ส่งเสริมให้ปลูกพืชผัก สวนครัว นอกจากนี้ ยังมีการแปรรูปสมุนไพร ผักพื้นบ้าน เช่น ตะไคร้ ขมิ้นชัน มะกรูด ไปทำเป็นลูกประคบ และพืชผักสวนครัว เช่น ตะไคร้ก็สามารถแปรรูปเป็นของใช้ คือ แฮมพูสระผม ทำให้เกิดการเรียนรู้ และการดำเนินชีวิตภายใต้เศรษฐกิจพอเพียง การเรียนรู้ชีวิตแบบพึ่งตนเอง

๕. กระบวนการติดตามประเมินผล

กระบวนการการเรียนรู้ และจัดความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพรตะไคร้ ของตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่นได้ไปจัดระดับความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรตะไคร้ซึ่ง ส่วนใหญ่ กลุ่มสตรีจะมีความรู้ที่ตะไคร้นำไปทำ

เครื่องแกง ตำข่า และน้ำพริกแกง ซึ่งทางศูนย์ศิลป์ะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้จัดการความรู้และ
 เพิ่มพูนความรู้ให้กับผู้นำสตรี ตามความต้องการที่จะเพิ่มความรู้ด้านสมุนไพร โดยทำลูกประคบ
 และแชมพุดสมุนไพรโครี โดยได้ทำการอบรมให้ วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๕๐ ณ ศาลาประชาคม
 กิ่งอำเภอลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา หลังจากที่ได้ทำผลิตภัณฑ์ไปแล้วผู้ที่ได้รับการอบรมมี
 ความพึงพอใจในการจัดกิจกรรมเสริมความรู้ให้ในระดับมาก คิดเป็นร้อยละ ๙๕.๔๑ ในเดือน
 สิงหาคม ๒๕๕๐ ทางศูนย์ศิลป์ะ ฯ ได้เข้าไปทำการติดตามผล โดยได้สัมภาษณ์ กำนันสุชาติ
 เสน่หา ซึ่งเป็นกำนันตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา อยู่หมู่ที่ ๔

บ้านลำพู กล่าวว่าได้ใช้แชมพุดโครี เมื่อสระผมไปแล้วมีฟองดี และคุณจำลอง พรเจริญ

กลุ่มผู้นำเกษตร กล่าวว่าได้ใช้ลูกประคบแล้วเช่นกันเมื่อนำมาประคบตัวสามารถทำให้หายเมื่อยดี
 และปัจจุบัน ราคาตะไคร้จากเมื่อต้นปี ๒๕๕๐ มีราคา ๑๐ บาท ปัจจุบัน เดือนสิงหาคม ๒๕๕๐
 ราคาได้ตกไปเหลือ ๒ บาท ดังนั้น การนำตะไคร้มาแปรรูปที่เป็นผลดีและสามารถทำได้ คือ

การทำน้ำตะไคร้ แชมพุดสระผม ส่วนลูกประคบต้องไปหาวัตถุดิบมาเพิ่มเติมเนื่องจากมีส่วนผสม
 ที่เป็นสมุนไพร

ประมวลภาพ การสาธิตการทำสมุนไพรโครีให้กับกลุ่มแม่บ้าน

ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

นำวัตถุดิบที่ได้มาใส่ลงในภาชนะที่เตรียมไว้

นำวัตถุดิบที่หั่นแล้วมาใส่ลงในภาชนะที่เตรียมไว้

วิทยากรนำวัตถุดิบมาให้ผู้เข้าอบรมช่วยกัน
หั่นเป็นชิ้น ๆ

ผู้เข้าอบรมช่วยกันนำวัตถุดิบที่หั่นเรียบร้อยแล้ว
แฉีกใบโศภนใบเล็กที่เตรียมไว้

วิทยากรมัดลูกประคบให้ผู้เข้าอบรมดู โดยนำผ้าดิบที่
เตรียมไว้มาห่อวัตถุดิบที่มีปริมาณเท่า ๆ กัน เพื่อจะได้
ลูกประคบตามต้องการ

วิทยากรสาธิตการมัดลูกประคบให้ผู้เข้าอบรม
ให้ทราบ

ลูกประคบและแชมพูที่ทำจาก
สมันไพรตะไคร้

ประมวลภาพ การสาธิตการทำขนมพุดสมุนไพรตะไคร้ให้กับกลุ่มแม่บ้าน

ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ผู้เข้าอบรมช่วยกันนำตะไคร้สดที่เตรียมไว้
มาหั่นละเอียด

เมื่อหั่นตะไคร้ละเอียดแล้วนำไปใส่หม้อต้มน้ำที่เดือด

ผู้เข้าอบรมช่วยกันนำส่วนผสมของขนมพุดที่เตรียมไว้
มาผสมกับน้ำตะไคร้ที่กรองกากตะไคร้ออกแล้ว

ผู้เข้าอบรมช่วยกันนำส่วนผสมของขนมพุดที่
เตรียมไว้

ผู้เข้าอบรมนำขวดขนมพุดที่วิทยากรเตรียมไว้มาติด
ฉลากแล้วใส่น้ำขนมพุดสมุนไพรตะไคร้ลงไป

วิทยากรบรรยายสรุปการทำขนมพุดสมุนไพร
ตะไคร้ให้ผู้เข้าอบรมได้ทราบ

ประมวลภาพ การสาธิตการทำสมุนไพรตะไคร้ปรุงรสให้กับกลุ่มแม่บ้าน

ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

ผู้เข้าอบรมนำตะไคร้สดที่เตรียมไว้มาหั่น

ผู้เข้าอบรมช่วยกันตำตะไคร้ที่หั่นแล้วให้ละเอียด

ผู้เข้าอบรมนำตะไคร้ที่ตำละเอียดแล้วมา
คั่วเพื่อให้ตะไคร้สุก

ผู้เข้าอบรมกำลังช่วยวิทยากรทำส่วนประกอบของ
ตะไคร้ปรุงรส

วิทยากรและผู้เข้าอบรมช่วยกันนำตะไคร้
ที่คั่วแล้วมาผสมให้เข้ากัน

ตะไคร้ปรุงรสที่ทำจากสมุนไพร
ตะไคร้ปรุงรส

ตะไคร้ปรุงรส

ส่วนผสม

๑. ตะไคร้ที่ปอกเปลือกเขียวออกแล้ว	๒๕๐	กรัม
๒. น้ำตาลทราย	๓	ช้อนโต๊ะ
๓. ซีอิ๊วขาว	๑	ช้อนโต๊ะ
๔. พริกไทยป่น	๒	ช้อนชา
๕. เกลือ	๑/๔	ช้อนชา
๖. งาขาวคั่ว	๒	ช้อนโต๊ะ
๗. น้ำ	๔	ช้อนโต๊ะ
๘. น้ำมันสำหรับทอด		
๙. หอมแดงเจียว + กระเทียมเจียว + ใบมะกรูดหั่นฝอยทอดรวม	๑/๒	ถ้วยตวง
๑๐. เต้าหู้ขาวอย่างแผ่น ๓๐๐	กรัม	

อุปกรณ์

๑. ถาด
๒. กระทะ + ตะหลิว
๓. กระชอนมีด้ามยาว
๔. ถ้วยตวง (น้ำ + แห้ง)
๕. ช้อนตวง
๖. ครก + อูบครก
๗. กระดาษซับน้ำมัน
๘. เครื่องชั่ง
๙. กะละมัง

วิธีทำ

๑. นำตะไคร้มาลอกกาใบออกให้เหลือต้นขาว ๆ นำมาหั่นเป็นท่อนยาวประมาณ ๒ ซม. แล้วนำไปโหลกให้เป็นเส้นฝอย นำไปตากแดดให้แห้งพอหมาด ๆ

๒. นำหอมแดงซอย กระเทียมซอย ใบมะกรูดหั่นฝอยทอด พักไว้แล้วนำเต้าหู้ขาวมาสับให้ละเอียดนำไปทอด พักไว้

๓. นำตะไคร้ที่ตากแดดไว้ไปทอดให้สุกเหลือง อย่าใช้ไฟแรงในการทอดจะทำให้ตะไคร้ไหม้ได้ นำขึ้นพักไว้

๔. นำส่วนผสมของน้ำปรุงรส เช่น น้ำตาลทราย น้ำ ซีอิ๊วขาว เกลือ พริกไทย เคล้าให้เป็นยางมะตูม นำตะไคร้ที่ทอดลงไปเคล้า ใส่ข้าวววดลงไปเคล้าแล้ว นำสมุนไพรทอดใส่ลงไปเคล้า แล้วค่อยนำเต้าหู้ขาวสับทอดที่พักไว้ลงไปเคล้าอีก เปิดไฟให้อ่อนที่สุด แล้วตักขึ้นพักให้เย็นรับประทานได้ หรือเก็บใส่ภาชนะปิดฝาให้สนิทเก็บไว้รับประทานได้

แซลมพูตะไคร้ (Lemon Grass)

ส่วนผสม

๑. แซลมพู	๓	กิโลกรัม
๒. ผงขี้	๑๐๐	กิโลกรัม
๓. น้ำสะอาด	๓	ลิตร
๔. วิตามิน B๕	๒๐	กรัม (ทำให้ราก ผสมแข็งแรง)
๕. น้ำหอม	๑	ออนซ์
๖. วัตถุกันเสีย	๑	ออนซ์
๗. ลาโนลีน	๑๐๐	กรัม
๘. สีเขียว	๑	ซอง
๙. เออร์กาซาน	๔	กรัม (แก้รังแค)
๑๐. ตะไคร้	๑,๐๐๐	กรัม
๑๑. ผงฟอง	๑๐๐	กรัม

วิธีทำ

๑. ต้มน้ำ ๑,๐๐๐ กรัม หั่นเป็นชิ้นแล้วตำหรือทุบให้แตกตมกับน้ำ ๓ ลิตร จนเดือด ยก
ลงกรองด้วยผ้าขาวบาง
๒. ใส่ลาโนลินขณะน้ำยังร้อนอยู่ แล้วคนให้ละลายคนเรื่อย ๆ ให้เย็น
๓. เติมหัวแชนพูมุกคนให้เข้ากัน
๔. ส่วนผงฟองให้แบ่งน้ำจาก ๓ ลิตร มาละลายก่อนค่อยใส่
๕. เติมโซเดียมคลอไรด์ เออร์กาซาน สารกันเสีย วิตามิน B๕ และสี (ละลายน้ำก่อนนำมา
ผสม)
๖. คนให้เข้ากันถ้ามีฟองตั้งให้ฟองยุบก่อนบรรจุขวด

หมายเหตุ : ซ้อชุดหัวแชนพูสระผมจัดเป็นชุดหรือแยกซื้อก็ได้

สรรพคุณ : แก้ผมแตกปลายจัดรังแคและทำให้ผมดกดำขึ้น

ดูประกอบลดอาการปวดเมื่อย

ส่วนผสม

ตะไคร้หั่นตากแห้ง

ขมิ้นอ้อยหั่นแห้ง

ไพลหั่นแห้ง

ใบส้มป่อยแห้ง

ใบมะขามแห้ง

เถาเอ็นอ่อนแห้ง

ผิวมะกรูดแห้ง

เถาวัลย์เปรียงแห้ง

พิมเสน การบูร เกลือ อย่างละ ๒๕ กรัม

วิธีทำ

นำสมุนไพรทั้งหมดที่หั่นและสับเป็นชิ้นเล็ก ๆ มาผสมเข้าด้วยกันอย่างละ ๓๐ กรัม (หรือตามสมควร) ใส่พิมเสน การบูร เกลือ อย่างละ ๒๕ กรัม ห่อด้วยผ้าขาวดิบมัดรวมกัน มัดพอแน่น

วิธีใช้

นำลูกประคบไปนึ่งห้อน ควรมี ๒ ลูก จะได้สลับกัน ก่อนนำมาประคบควรใช้ผ้ารองกันร้อนผิว

หมายเหตุ : สิ่งที่ต้องซื้อเพิ่ม เถาเอ็นอ่อน เถาวัลย์เปรียง พิมเสน การบูร ผ้าขาวดิบ

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

กระบวนการเรียนรู้และจัดความรู้เรื่องตะไคร้ของประชาชนตำบลคลองเขื่อน
กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางการพัฒนาการแปรรูปตะไคร้
๒. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้และการจัดความรู้เรื่องตะไคร้

สามารถสรุปผลการวิจัยดังนี้

ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านจะแบ่งภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ เช่น ภูมิปัญญาในการทำมาหากิน ภูมิปัญญาในการผลิตและการถนอมอาหาร ภูมิปัญญาเกี่ยวกับสุขภาพอนามัย เป็นต้น ภูมิปัญญาในวิถีชีวิตแต่ละกลุ่ม อาจมีที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันขึ้นอยู่กับความเป็นมาทางภูมิศาสตร์และสภาพแวดล้อม พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม (ปราณี ตันตยานบุตร , ๒๕๕๐ : ๑๖)

ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ประชากรส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวนมะม่วง มะพร้าว การเลี้ยงกุ้ง เป็นต้น สืบเนื่องจากปี พ.ศ. ๒๕๔๘ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ ได้ร่วมมือกับสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษา ได้ดำเนินโครงการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้างชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้บัณฑิตนักศึกษาทำงานที่เป็นประโยชน์แก่สาธารณะ ในช่วงปิดเทอม และมีการเรียนรู้บริบทสังคมทั้งนี้ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ ได้เลือกตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นพื้นที่ให้นักศึกษาได้เรียนรู้และลงมือปฏิบัติต่อชุมชน ผู้วิจัยได้มีโอกาสเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาในกลุ่มสาธารณสุขและสุขภาพ และไปสำรวจสมุนไพรรักษาบ้าน โดยส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนิยมปลูกตะไคร้ไว้ที่คันบ่อเลี้ยงกุ้ง เพื่อป้องกันแมลงและปลูกไว้ขาย โดยในปีพ.ศ. ๒๕๔๘ ตะไคร้ ราคา กิโลกรัมละ ๓ บาท ซึ่งผู้วิจัยได้สอบถาม กลุ่มเกษตรกร ในหมู่ ๒ ว่าต้องการนำตะไคร้ไปแปรรูปอะไรบ้างเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มทางสังคมและเศรษฐกิจ ปรากฏว่า กลุ่มเกษตรกรต้องการนำตะไคร้

ไปแปรรูป เป็นน้ำตะไคร้ ดังนั้น จึงได้จัดเชิญวิทยากร คือ อาจารย์วินิตา เทียงรอด มาอบรมให้ผู้นำชาวบ้าน มีความรู้เพิ่มเติมในวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ๒๕๔๘ ณ บ้านผู้นำเกษตรกร คือ นายจำลอง พรเจริญ โดยอบรมการทำน้ำสมุนไพรตะไคร้ผสมดอกอัญชัญ ซึ่งตะไคร้มีสรรพคุณมากมาย สามารถรักษาโรค เช่น ท้องอืด , ท้องเฟ้อ , แก้กษัย จากการสอบถามชาวบ้านปรากฏว่า ชาวบ้านเปลี่ยนวิถีชีวิตการกินจากการซื้อน้ำอัดลมมาใช้ในงานประชุมเวทีประชาคมของตำบล มาเป็นทำน้ำตะไคร้ผสมดอกอัญชันแทน ซึ่งศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น เล็งเห็นว่า ตะไคร้เป็นพืชสมุนไพรที่มีค่า และมีประโยชน์ต่อสุขภาพ จึงเล็งเห็นกระบวนการเรียนรู้และการจัดความรู้เรื่องตะไคร้ของประชาชนตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นส่วนที่จะพัฒนาให้ผู้นำชุมชนมีองค์ความรู้เพิ่มเติมโดยได้ใช้เทคนิคการมีส่วนร่วมในชุมชน ในการวิเคราะห์กระบวนการดังนี้

๑. สำรวจและวิเคราะห์ปัญหาเกี่ยวกับตะไคร้ โดยใน ปีพ.ศ.๒๕๔๘ ราคาตะไคร้ ๓ บาท / กิโลกรัม ในปีพ.ศ. ๒๕๔๙ ตะไคร้มีราคา ๑๐ บาท โดยชาวบ้านหันมาปลูกตะไคร้กันมากขึ้น แต่ราคาจะเปลี่ยนแปลงตามภาวะภูมิอากาศหรือวิกฤตน้ำท่วม

๒. สำรวจองค์ความรู้เรื่องตะไคร้ ซึ่งฐานความรู้ตามศักยภาพของชุมชนสามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนโดยทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกันได้แบบพึ่งพาตนเอง

๒.๑ ทำของกิน ของใช้ คือ น้ำตะไคร้ผสมดอกอัญชัญ เครื่องแกง ต้มยำ น้ำพริกปรุงรส

๒.๒ สมุนไพรและการดูแลสุขภาพ คือ การทำลูกประคบ ความรู้ที่ได้มาจากการถ่ายทอดของครอบครัว เป็นส่วนใหญ่

๓. ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ร่วมกับองค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน จัดอบรมเพิ่มความรู้ให้กับผู้นำชุมชน โดยได้จัดเชิญวิทยากรมาอบรมการทำตะไคร้ปรุงรส แสมพู ตะไคร้ และลูกประคบ โดยสอบถามจากความต้องการของผู้นำชุมชนก่อนที่จะจัดกิจกรรมการเสริมความรู้

๔. ผู้นำชุมชนเกิดองค์ความรู้ มีทุนทางปัญญา เพิ่มขึ้น สามารถนำตะไคร้มาประยุกต์ใช้ได้ เมื่อราคาตะไคร้ตกต่ำ

ตารางเปรียบเทียบองค์ความรู้ด้านสมุนไพรตะไคร้

ผู้นำชุมชน	องค์ความรู้ด้านสมุนไพรตะไคร้ ปี ๒๕๔๘ (เดิม)			
	อาหาร	เครื่องดื่ม	ของใช้	สุขภาพ
- ประชากรในหมู่ ๒ หมู่ ๔ หมู่ ๕	๑. ทำเครื่องแกง ๒. ทำต้มยำ ๓. ทำน้ำพริก	- ทำน้ำตะไคร้	-	- การทำลูกประคบ

ผู้นำชุมชน	องค์ความรู้ด้านสมุนไพรตะไคร้ ปี ๒๕๕๐ (ใหม่)			
	อาหาร	เครื่องดื่ม	ของใช้	สุขภาพ
- ประชากรในหมู่ ๒ หมู่ ๔ หมู่ ๕	๑. ตะไคร้ปรุงรส	- ทำน้ำตะไคร้ผสมดอก อัญชัน	- แชมพูตะไคร้	- การทำลูกประคบ

๕. การจัดการความรู้และถ่ายทอดความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่น สมุนไพรตะไคร้

๕.๑ ผู้ถ่ายทอดความรู้ การทำสมุนไพรตะไคร้เป็นการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนสู่สมาชิกในชุมชน โดยส่วนใหญ่เป็นครอบครัว และผู้นำของชุมชน เช่น ผู้นำสตรี จะเป็นผู้สอน นอกจากนี้ มีการถ่ายทอดความรู้จากบุคคลภายนอก ถ่ายทอดให้สมาชิกในชุมชน เช่น เกษตรอำเภอ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ใหม่ให้กับประชาชน

๕.๒ เทคนิคและวิธีการถ่ายทอดความรู้ มีวิธีการโดยมีการประชุมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการให้การศึกษาเพิ่มเติม โดยศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้จัดอบรมเพิ่มพูนความรู้ในเรื่องการทำแชมพูตะไคร้ การทำตะไคร้ปรุงรส และการทำลูกประคบ

๕.๓ เครื่องมือถ่ายทอดความรู้ ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้จัดทำเอกสาร ขั้นตอนและกระบวนการทำแชมพูสระผม การทำตะไคร้ปรุงรส และการทำลูกประคบ แจกให้กับผู้นำชุมชนที่มาเข้าอบรม นอกจากนี้ ยังจัดกิจกรรมให้ผู้นำชุมชนสามารถลงมือปฏิบัติได้จริง

๖. การติดตามผล

ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ได้มีการติดตามผลโดยใช้แบบสอบถาม วัดความพึงพอใจในการจัดกิจกรรมผู้อบรมมีความพึงพอใจในการจัดกิจกรรมเสริมความรู้ ในเรื่องตะไคร้ อยู่ในระดับ มาก คิดเป็นร้อยละ ๗๘.๔๑ และในวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๐ ได้เข้าไปติดตามผลการนำสมุนไพรตะไคร้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน โดยได้มีการสัมภาษณ์ กำนันสุชาติ เสน่หา กำนันตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอกองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้กล่าวว่า ได้นำแชมพูตะไคร้ไปทดลองใช้ปรากฏว่า สระผมแล้วผมนุ่มดี และต้องการให้ผู้นำชุมชน รวมกลุ่มกันทำแชมพูสมุนไพรตะไคร้เพื่อเป็นการนำทุนทางธรรมชาติ ทุนทางปัญญา มาประยุกต์ใช้ให้เกิดการพัฒนาแบบยั่งยืนได้

องค์ความรู้การพึ่งตนเองของชุมชน

จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้เรื่องตะไคร้ ของประชาชน ตำบลคลองเขื่อน กิ่งอำเภอคลองเขื่อน จังหวัดฉะเชิงเทรา ผู้นำชุมชนมีองค์ความรู้ หลักในการดำเนินงานที่สำคัญ ดังนี้

๑. องค์ความรู้ของชุมชนในเรื่องการพึ่งตนเอง ในเรื่อง อาหารและเครื่องดื่ม โดยผู้นำชุมชน คือ นายสุชาติ เสน่หา กำนันตำบลคลองเขื่อน ได้กล่าวว่าในการจัดประชุม ชาวบ้านได้เปลี่ยนวิธีการต้มน้ำอัดลม มาเป็นการทำน้ำสมุนไพรตะไคร้ผสมดอกอัญชัน แต่ก่อนจะใช้น้ำอัดลมจัดเลี้ยงประชาชน ปัจจุบันกำนันจะจ้างชาวบ้านที่สามารถผลิตน้ำตะไคร้ได้จัดทำน้ำตะไคร้เลี้ยงประชาชนที่เข้ามาร่วมประชุมในระดับตำบลรวมทั้ง ปัจจุบันธนาคารการเกษตรและสหกรณ์ก็จะจ้างชาวบ้านทำน้ำตะไคร้สมุนไพรจัดเลี้ยงลูกค้าเกษตรอีกด้วย ซึ่งทำให้เกิดการลดต้นทุน รวมทั้ง

ทำให้ประชาชนสามารถใช้ทรัพยากรท้องถิ่นจนเกิดประโยชน์

๒. องค์ความรู้ของชุมชนในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยประชาชนในหมู่บ้านหันมาปลูกตะไคร้ ซึ่งเป็นสมุนไพรพื้นบ้านและนำมาทำการแปรรูปในครัวเรือน

ข้อเสนอแนะ

๑. องค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) รวมทั้งผู้นำชุมชนควรพัฒนาตะไคร้และผลิตภัณฑ์แปรรูปจากตะไคร้ เช่น น้ำตะไคร้ผสมดอกอัญชัน แชมพูตะไคร้ และสมุนไพรลูกประคบ เป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ในระดับตำบล นอกจากนี้แล้ว ควรจัดผลิตภัณฑ์ตะไคร้เป็นของที่ระลึกมอบให้กับผู้ที่มาศึกษาดูงานเพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ ผลิตภัณฑ์ในชุมชนให้เกิดการพัฒนาแบบพึ่งพาตนเอง อันนำไปสู่หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

๒. ศูนย์ศิลป์ วัฒนธรรมและท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ควรร่วมมือกับองค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน ผู้นำชุมชนพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์และตราสัญลักษณ์สินค้าให้ได้มาตรฐานสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าประจำตำบล โดยนำอาจารย์และนักศึกษาเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการความรู้และแลกเปลี่ยนความรู้แบบใหม่ ๆ ผสมผสานกับทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่น

บรรณานุกรม

เกิดความรู้ด้านวิจัย. จุลสารวิจัยปีที่ ๗ ฉบับที่ ๓ กันยายน — ธันวาคม ๒๕๔๙.

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. คณะกรรมการอุดมศึกษา. (๒๕๔๕).

คู่มือวิสัยทัศน์ในการปฏิบัติงานโครงการการเรียนรู้ร่วมกันสรรค์สร้างชุมชน ปี ๒๕๔๘.

ณรงค์ พุทธิชีวิน. (๒๕๔๙). การจัดการความรู้สู่การเรียนรู้การสอน, เพื่อพัฒนาบุคลากร

องค์กรปกครองท้องถิ่น. วารสารพัฒนาท้องถิ่นปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๙ หน้า ๙๕— ๑๐๘.

บดินทร์ วิจารณ์. (๒๕๔๙). การจัดการความรู้สู่ปัญญาปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: ธรรมมผลการพิมพ์.

ปราณี ตันตยานุตร. (๒๕๕๐). ภูมิปัญญาไทย กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.

รัตนา ไตรสกุล. (๒๕๔๘). เด่นทีละก้าว ก้าวข้ามทีละคำภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน.

ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์.

เว็บไซต์ www.childthai.org/ciclc674.htm.

----- www.kanchanapisek.or.th/kp1/data/30/p30k.12.htm.

เสรี พงศ์พิศ. (๒๕๔๖). แผนชีวิต เศรษฐกิจชุมชน กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ภูมิปัญญาไทย.

----- (๒๕๔๙). เศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์

สำราญ แสงจิว. (๒๕๔๐). ย้อนรอยภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ยั่งยืน

กรณีศึกษาผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม. ภาคินพนธ์ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สถาบันบัณฑิตพัฒนา
บริหารศาสตร์

องค์การบริหารส่วนตำบลคลองเขื่อน. (๒๕๕๐). แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาขององค์การบริหารส่วน

ตำบลคลองเขื่อน. ฉะเชิงเทรา : ตำบลคลองเขื่อน.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. (๒๕๔๖). ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการความรู้ กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์.

เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการนวัตกรรมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขครั้งที่ ๖ เรื่องชุมชน

เรียนรู้พลังสร้างสรรค์. ศุกร์ ๓๑ มีนาคม - ๑ เมษายน ๒๕๔๙. กรุงเทพมหานคร : โครงการ

เสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขและภาคีวิชาการพัฒนชุมชน คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาคผนวก

แบบสอบถาม

กระบวนการเรียนรู้และจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น

วันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๐

ณ ศาลาประชาคม กิ่งอำเภอดงหลวงเขื่อน จันทัดนะเขิงเทรา

โปรดพิจารณาข้อความต่อไปนี้ แล้วเขียนเครื่องหมาย ☐ ลงในช่อง ☐ ตามความเป็นจริง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไป

๑. เพศ

☐ ชาย ☐ หญิง

๒. อาชีพ

☐ ทำนา ☐ ทำสวน ☐ ทำไร่ ☐ รับจ้าง

☐ ข้าราชการ ☐ อื่น ๆ

๓. ท่านอาศัยอยู่ในกิ่งอำเภอดงหลวงเขื่อนเป็นระยะเวลา

☐ ๑ - ๔ ปี ☐ ๕ - ๑๐ ปี ☐ ๑๑ - ๑๕ ปี

☐ ๑๖ - ๒๐ ปี ☐ ๒๑ - ๒๕ ปี ☐ ๒๖ - ๓๐ ปี

☐ ๓๑ - ๓๕ ปี ☐ ๓๖ - ๔๐ ปี ☐ ๔๑ - ๔๕ ปี

☐ ๔๖ - ๕๐ ปี ☐ ๕๑ ปี ขึ้นไป

๔. หน่วยงานราชการ มาให้ความรู้ ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น

☐ เป็นประจำ ☐ นาน ๆ ครั้ง ☐ ไม่มีเลย

๕. ที่บ้านของท่านได้มีการปลูกต้นตะไคร้หรือไม่

☐ ปลูก ☐ ไม่ปลูก

๖. ในกรณีที่มีการปลูกตะไคร้ท่านปลูกไว้เพื่อทำอะไรบ้าง ตอบได้มากกว่า ๑ ข้อ

☐ กิน ☐ ขาย

☐ ป้องกันแมลง ☐ อื่นๆ

โปรดระบุ.....

ขอบคุณที่ให้ความ

ตอนที่ ๒ การจัดการความรู้ด้านสมุนไพร (ตะไคร้)

การเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น	ใช่	ไม่ใช่
๑. การนำสมุนไพรมารักษาโรคของชาวบ้านแสดงถึงความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ		
๒. อาชีพการปลูกตะไคร้สามารถสนองความต้องการให้พอมีพอกินไม่เดือดร้อน		
๓. อาชีพที่ทำท่านทำอยู่เกิดการเรียนรู้ ตามความคิดของบรรพบุรุษหรือผู้อื่น		
๔. ท่านพอใจกับการปลูกตะไคร้เป็นอาชีพจริง		
๕. ปัจจุบันท่านพอใจกับราคาขายส่งในตลาด		
๖. ท่านคิดว่าตะไคร้เป็นพืชเศรษฐกิจที่ขึ้นได้ง่ายไม่ต้องบำรุงรักษามาก		
๗. ท่านคิดว่าตะไคร้มีสรรพคุณในการรักษาโรคและบำบัดโรคได้		
๘. ท่านเคยอบรมการทำน้ำตะไคร้ผสมดอกอัญชัญ		
๙. ท่านมีความต้องการในการเรียนรู้แปรรูปตะไคร้เป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ เช่น ลูกประคบ, แชมพู, อาหารว่าง		

ตอนที่ ๓ การถ่ายทอดภูมิปัญญา

๑. ท่านคิดว่าตะไคร้สามารถนำไปทำอะไรได้บ้าง

.....

.....

.....

.....

๒. ในชุมชนมีการเรียนรู้ภูมิปัญญาจากใครบ้าง

- ☐ บรรพบุรุษ ☐ หน่วยงานราชการ
☐ เพื่อน ☐ การสังเกตอื่นๆ

๓. ท่านมีความพึงพอใจในการจัดกิจกรรมของศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏราช
 นครินทร์

- ☐ มาก ☐ ปานกลาง ☐ น้อย ☐ ไม่พอใจเลย

๔. ท่านจะนำความรู้ที่ได้จากการอบรมสมุนไพรมานำ

- ☐ ไปทำใช้ที่บ้าน ☐ ไปทำขาย
☐ ไปรวมกลุ่มให้เกิดความเข้มแข็งในชุมชน ☐ อื่นๆ โปรดระบุ.....

๕. ในกรณีที่ตะไคร้ราคาต่ำ ท่านสามารถประยุกต์ใช้ทำอะไรได้บ้าง

.....

